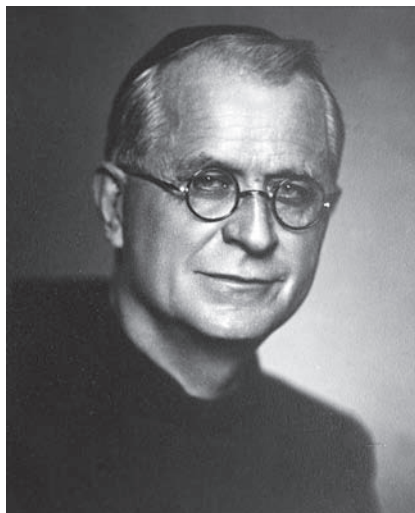

FRA BERNARDIN SMOLJAN

(1884.-1945.)

Fra Bernardin (Brno) Smoljan bio je jedan od najuglednijih hercegovačkih franjevacu u prvoj polovici 20. stoljeća, a osobito je do danas ostao poznat kao graditelj monumentalnoga križa na brdu Šipovac ponad Međugorja; kasnije se brdo upravo po tome križu prozvalo Križevac. Gotovo 50 godina po izgradnji križ na brdu po- hađali su samo domaći vjernici, iz župe Međugorje i iz Brotnja, a otkako su 1981. godine djeca iz sela Bijakovići, župa Međugorje, počela tvrditi da im se ukazuje Majka Božja, križ su posjetili milijuni hodočasnika i postao je jedan od prepoznat- ljivih simbola Međugorja u čitavome svijetu. K tome je fra Bernardin nabavio i zvona za samostansku i župnu crkvu u Mostaru, a obnašao je i brojne druge službe, među kojima valja istaknuti onu profesora i odgojitelja na širokobriješkoj gimnaziji.

Podrijetlo, djetinjsko i školovanje

Rodio se u selu Rodoč, zaseoku Ulog, župa Mostar, 3. listopada 1884. Bila je to uočnica svetkovine sv. Franje Asiškoga, pa je po njemu na krštenju dobio ime Franjo; upravo će taj sv. Franjo kasnije obilježiti čitavi njegov život, jer će i on sam stupiti u Red koji je osnovao Asiški Patrijarh. Franjini roditelji su Nikola Smoljan iz Rodoča i Luca rođ. Cvitković iz Cima. Krsni kum bio je Andrija Merdžo iz Za- lika, a krstio ga je fra Tadija Beljan. Franjo je krizman 25. svibnja 1890. Krizmani kum bio je Josip Rajič, a krizmao ga je biskup fra Baškal Buconjić.¹

Starina Smoljana je zapravo Međugorje. Davno prije fra Bernardina živjela su dvo- jica franjevaca s prezimenom Smoljan/ović: fra Luka, rođen u Međugorju 1622.,

1 Župni ured župe sv. Petra i Pavla u Mostaru: Matica krštenih, sv. III, str. 103, br. 292; Matica krizmanih, sv. I, red. broj 155.

umro u Zaostrogu 1700. Bio je župnik u nekoliko župa u Primorju i Hercegovini, te sudjelovao u obrani protiv Turaka. Drugi je fra Toma, rođen u Međugorju oko 1644., umro u Zaostrogu 1723. Za njega je zapisano da je “u svom životu činio brojna dobra djela i uvijek živio redovničkim životom”.²

U Rodoč se iz Međugorja preselio fra Bernardinov pradjed Šimun oko 1820. godine. Šimun je imao pet sinova, od kojih je drugi bio Jure, rođen u Međugorju 1798. godine. Jure se ženio u Rodoču dva puta, te imao ukupno četiri sina. Treći po redu bio je Nikola, rođen 1850. u Rodoču. Nikola se 1878. vjenčano s Lucom r. Cvitković iz Cima i s njom imao tri sina, od kojih je drugi po redu bio Frano, rođen 1884. On je kasnije postao fra Bernardin. Njegov stariji brat bio je Stanko, rođen 1879., a mlađi Petar, rođen 1893. godine.³ Danas od Smoljana nitko ne živi u Rodoču.

Franjo Smoljan pučku je školu (četiri razreda) završio u Mostaru, po svemu sudeći do 1897. godine. Dr. fra Častimir Majić zapisao je da je fra Bernardin “kao dječak četiri godine pješačio” u Mostar “i u njemu svršio osnovnu školu”.⁴ Nakon toga je upisao gimnaziju na Širokom Brijegu, kao sjemeništara, kandidat za svećeništvo Hercegovačke franjevačke gimnazije. Tada mu je bilo 13 godina, što znači da je u međuvremenu negdje “izgubio” dvije godine školovanja (jer je pučku školu trebao završiti od 1891. do 1895. godine). Školske godine 1898./99. Franjo pohađa 2. razred gimnazije na Š. Brijegu; u razredu je bilo sedam učenika. Nastavnici su im bili fra Filip Bebek, fra Stanko Kraljević, fra Didak Buntić i fra Mirko Matijević, upravitelj. Franjo je bio vrlo dobar učenik, ocjene uglavnom odličan (2) i pohvalan (3). Konačna ocjena: Prvi red, što bi bilo vrlo dobar. Treći razred pohađao je 1899./1900. šk. godine. U razredu je bilo 6 sjemeništara, a u čitavoj školi, koja je tada imala samo 4 razreda, 25. Sve ocjene su mu opet odličan (2) i pohvalan (3), a konačna ocjena “prvi red”, to jest vrlo dobar.⁵ Četvrti razred Franjo je završilo 1900./01. šk. godine, o čemu nisam pronašao podatke, a onda je stupio u novicijate na Humcu. Zanimljiv je tada bio sustav srednjoškolskog školovanja na Š. Brijegu: bila su otvorena samo četiri razreda, a konačno je svih osam razreda bilo otvoreno tek šk. 1917./18. godine, te je prva matura polagana 1918. godine. Do tada su se očito svi snalazili kako su znali: i profesori, i đaci, i uprava Provincije. Još dva razreda đaci - sada već klerici - završavali su na Humcu.

2 R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, II. izd., str. 386.

3 Nikola MANDIĆ, *Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Mostaru*, Mostar, 1999., str. 499-502.

4 Č. MAJIĆ, “Sjećanja na legendarnoga hercegovačkog franjevca,” *Naša ognjišta*, br. 1-2/2013., str. 21.

5 Ante MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. 1, str. 191-197.

Novicijat na Humcu

Franjo Smoljan stupio je u novicijat na Humcu 25. kolovoza 1901. Habit mu je obukao bivši provincijal fra Luka Begić, a meštri su mu bili najprije fra Božo Ostojčić, a potom fra Augustin Matić. Uzeo je redovničko ime fra Bernardin. U novicijat je primljeno još pet njegovih kolega: Petar Matić - Ladislav (umro na Humcu kao klerik 1904.), Ambro Boras - fra Joakim (umro kao mladi svećenik u Mostaru 1910.), Ivan Martinac - fra Paško (ubili ga partizani 1945., kao i fra Bernardina), Ivan Penava - fra Lovro (umro na Š. Brijegu kao klerik 1906.) i Ante Jukić - fra Jako (umro kao svećenik u Mostaru 1936.).⁶ Tako nitko od šestorice navedenih nije preživio 1945. godinu: ili su umrli prije toga, ili su ih 1945. ubili partizani.

Fra Bernardin je prve jednostavne zavjete položio na Humcu 25. kolovoza 1902., a svečane zavjete u Mostaru 31. svibnja 1905., u ruke provincijala fra Anđela Nuića. Za subđakona je zaređen u Mostaru 31. kolovoza 1905., za đakona u Paderbornu 14. kolovoza 1907., a za svećenika u Wiedenbrücku, Sjeverna Rajna/Westfalia - 10. travnja 1908. U istome je mjestu sutradan proslavio i Mladu misu.⁷

Studij filozofije i teologije

Sačuvano je "Izvješće obćeg godišnjega napredka iz pojedinih predmeta na Humcu od 10 rujna 1902 do 18 lipnja 1903", koje su potpisali fra Ante Majić, generalni lektor filozofije za mudroslovlje i latinski jezik, fra Augustin Matić za povijest i ponašanje, te provincijal fra Augustin Zubac. U razredu je bilo 6 učenika, a najbolji uspjeh postigao je upravo fra Bernardin; ponašanje: pohvalno, nastojanje: povoljno, mudroslovlje: odlično, povijest starog vijeka: odlično, povijest hrvatska: odlično, latinski jezik (prijevod s hrv. na lat.): odlično, prijevod s lat. na hrv.: pohvalno.⁸ Novo izvješće je za razdoblje od rujna 1903. do lipnja 1904. Potpisala su ga ista dvojica nastavnika, a sada je uglavnom riječ o filozofskim predmetima. Fra Bernardin je imao sljedeće ocjene: ponašanje: pohvalno, nastojanje: postojano, mudroslovlje (philosophia specul.): izvrsno, povijest srednjeg vijeka: izvrsno, etika: izvrsno, usmeni prijevod s lat. na hrvatski: odlično, odgovorio na ispitu: izvrsno!⁹ Tako se već tada vidjelo da je fra Bernardin bio odličan učenik i da je bio predviđen za velika djela.

Mostarski *Osvit* donio je vijest da su "franjevački filozofi" s Humac 12. studenog 1902. priredili "krasnu i dirljivu akademičnu zabavu u čast i proslavu glasovitog

6 Robert JOLIĆ, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, str. 139.

7 Arhiv Provincije: Imenik franjevaca, str. 33, br. 292.

8 Arhiv Provincije: SP, sv. 21, f. 27.

9 Arhiv Provincije: SP, sv. 23, f. 118.

franjevca č. o. fra Ivana Duns-Škota, koji je osobiti vodja i pokrovitelj svih filozofičkih studija u franjevačkom redu”. Nastupili su pjevanjem, sviranjem, recitacijama i radovima svi učenici, a fra Bernardin je “slovio” uradak “Škot naučitelj”.¹⁰ Novu akademiju u čast Duns Škota priredili su 1. studenog 1903., a fra Bernardin je govorio na temu “Škot prikazan od protivnika”.¹¹

Nakon humačkog razdoblja fra Bernardin se s kolegama preselio u Mostar na Franjevačku bogosloviju.¹² Sačuvan je popis bogoslova u Mostaru načinjen 10. rujna 1904., dakle neposredno prije početka akademske godine: fra Ambro Mišetić, fra Bernardin Smoljan, fra Joakim Boras, fra Jakov Jukić, fra Paško Martinac, fra Gaudencije (Veselko) Milas, fra Rafael Prusina, fra Tadija Beljan, fra Vice Skoko, fra Mihovil Čuić, fra Bazilije Senjak, fra Mile Miloš i fra Lovre Penava.¹³

Godine 1904./05. fra Bernardin je polagao sljedeće ispite: Sveto pismo, apologetika, dogmatska teologija, moralna teologija, crkvenog pravo i povijest Crkve. Sve ocjene su *valde bone* (vrlo dobar), vladanje dobro, a marljivost ustrajna. U ljetnom semestru ocjene su izvrsne (*optime*) iz svih navedenih predmeta, a iz sociologije dobar. U zimskom semestru 1905./06. godine ocjene su vrlo dobar iz Svetog pisma, crkvenog prava i povijesti Crkve, a odličan iz apologetike, dogmatske i moralne teologije. U ljetnom semestru sve ocjene odlične, osim kanonskog prava vrlo dobar. Profesori iz navedenih predmeta bili su fra Lujo Bubalo, fra Nikola Šimović, fra Skender Musa i fra Jerko Boras.¹⁴

U prigodi 50. obljetnice proglašenja dogme o Bezgrješnom začecu BDM bogoslovi su u Mostaru 6. prosinca 1904. priredili akademiju. Fra Bernardin je iznio vrlo zanimljivo predavanje o svim bogoslovnim dokazima o bezgrješnom začecu “te upravo bjelodano dokazao, da je Marija bez grieha začeta”. “Akademiju su zaključili klerici sa našom himnom ‘Bog i Hrvati’, te su svi slušaoci bili uvjereni o maru klerika za Boga i Hrvatsku.”¹⁵

Nakon dvogodišnjeg studija u Mostaru fra Bernardin je svoj daljnji studij nastavio u inozemstvu, točnije u Paderbornu u Njemačkoj. Tu je studirao tri godine, od 1905. do 1908. godine, ali nažalost o tome razdoblju jedva da ima koji podatak. Poznato je da su s njim studirala još trojica Hercegovaca: fra Joakim Boras, fra Jakov Jukić i fra Paško Martinac.¹⁶ Poznato je također da je u Njemačkoj za vrijeme

10 Navod prema: Pavao KNEZOVIĆ, *Studij bogoslovije*, str. 156-157.

11 *Isto*, str. 159.

12 Od 1905. konačno je ujedinen studij filozofije, koji je do tada bio na Humcu, i studij teologije u Mostaru, te su i “filozofi” preseljeni u Mostar (P. KNEZOVIĆ, *Studij bogoslovije*, str. 165).

13 Arhiv Provincije: SP, sv. 23, f. 201.

14 Arhiv Provincije: Liber classificationum seminarii theologici in Mostar ab an. 1895, ff. 11-14.

15 Navod prema: P. KNEZOVIĆ, *Studij bogoslovije*, str. 161.

16 Arhiv Provincije: SP, sv. 26, f. 236.

studija zaređen za đakona i za svećenika. Provincijal fra Ambro Miletić pisao je biskupu Buconjiću 21. svibnja 1908. da su se navedena četvorica svećenika vratila iz Njemačke završivši studij, te moli da budu ispitani i da im se dodijeli jurisdikcija. Uskoro su bili ispitani i biskup im je podijelio jurisdikciju, te su tako mogli započeti sa svojim svećeničkim djelovanjem u Hercegovini.¹⁷

Sačuvana su dva pisma fra Bernardinova iz Paderborna upućena "lektoru" u Mostar, dakle nekom svom bivšem profesoru. Prvi dopis je od 19. listopada 1906. Sva četvorica su zdravo i redovito prate predavanja. U bogosloviji je 36 bogoslova, a ukupno u samostanu 70 franjevaca. Uče tri predmeta (točnije, teološke grupe): dogmatiku, moralnu teologiju i egzegezu. Tu su bogoslovi II. i III. tečaja. Neka predavanja su na njemačkom, većina na latinskom jeziku. Njemački jezik ih podučava jedan profesor, a razgovaraju i s njemačkim bogoslovima, ali ne dostatno vremena. Osim Hrvata od stranaca je tu i jedan Mađar, a još trojica su u Dorstenu, gdje je prvi tečaj bogoslovije. "Svake nedilje idje 6-8 klerika izvan samostana, u grad naime ili u obližnje župe, gdje služe svećane mise. Idju po redu, a zamole dotični župnici u Gvardijana." Nedavno su svečano proslavili i generalov i provincijalov imendan; u te dane nije bilo predavanja.¹⁸

U drugome pismu od 7. prosinca 1907. piše da je s njima četvoricom sve u redu, studiraju uobičajeno, a jedini on studira sve predmete, te s drugim, njemačkim, klericima namjerava za Uskrs predati sve potrebno za opći, završni ispit. Disciplina je dosta stroga. Hercegovački bogoslovi prije njih fra Bonifacije Majić i fra Eugen Tomić ostavili su tu vrlo lijepu uspomenu. Navodi da ne primaju nikakve hrvatske novine, te piše o stanju Hrvata na radu u Njemačkoj, koje nije nimalo sjajno: krađu i tuku se, tako da je Vlada nedavno bila prisiljena protjerati 108 Hrvata. U srpnju su štovise neki "počinili umorstvo", te su petorica osuđena na smrt. Nedavno je održana sjednica provincija njemačke cirkumskrIPCije, a predsjedao je sami general Reda, koji se nedavno vratio iz Amerike.¹⁹

Službe u Hercegovini

U nastavku donosim prikaz fra Bernardinovih službi, a potom će o (gotovo) svim biti više riječi:

- duhovni pomoćnik na Širokom Brijegu (1908.-1910.),
- profesor i odgojitelj u širokobriješkoj gimnaziji (1910.-1922.),

17 Arhiv Provincije: SP, sv. 28, ff. 140, 142.

18 Arhiv Provincije: SP, sv. 60, f. 320.

19 Arhiv Provincije: SP, sv. 60, ff. 318-319.

- tajnik Provincije u Mostaru (1922.-1925.),
- gvardijan i župnik u Mostaru (1925.-1931.),
- župnik u Međugorju (1931.-1936.),
- župnik u Čitluku (1936.-1941.),
- gvardijan i župnik na Humcu (1941.-1943.),
- duhovni pomoćnik u Blizancima (XI./1943.-I./1944.),
- u mirovini na Humcu od siječnja 1944.

Odgovitelj i profesor na Širokom Brijegu

O prve dvije godine fra Bernardinova djelovanja nisam pronašao nikakvih podataka. Poznato je samo da je bio duhovni pomoćnik na Širokom Brijegu. Po svršetku navedene službe fra Bernardin ostaje i dalje na Š. Brijegu, ali sada u drugoj službi: u proljeće 1910. godine imenovan je profesorom na gimnaziji. Valja imati na umu da gimnazija još uvijek nije imala pravo javnosti, pa se tako nije ni tražilo da profesori moraju imati položen ispit iz predmeta koji su predavali. S njim su 1910. godine profesori (nastavnici) bili: ravnatelj fra Mirko Matijević, fra Didak Buntić, fra Blaž Jerković, fra Šimo Ančić, fra Mile Miloš, fra Eugen Tomić st., fra Stjepan Romić, fra Tadija Beljan i fra Bonifacije Majić. Fra Bernardin je predavao vjeronauk i k tome bio prefekt sjemeništara. Uskoro je, već krajem školske 1910./11. godine, ravnatelj gimnazije postao fra Didak Buntić.²⁰

Briga za đake i disciplinu

Fra Bernardin se veoma ozbiljno prihvatio službe odgovjatelja sjemeništara - budućih franjevaca i svećenika. O njegovoj skrbi za njih postoje brojni dopisi. Inzistirao je, skupa s drugim profesorima, da se đacima poboljša hrana i da se za njih otvori zasebna kuhinja, nevezana za samostan. Tražio je da se boležljivi i krležjavi đaci preko ljeta pošalju u planinu (kapelanija Polja) ili u brdske župe, kako bi im se popravilo zdravlje. Za neke je preporučivao da budu otpušteni jer je držao da nemaju zvanja ili da im je ponašanje strano propisima Reda i gimnazije. Sačuvan je jedan njegov dopis od 8. ožujka 1914. u kojem se žalio na direktora gimnazije fra Didaka Buntića koji je previše popuštao đacima što su činili nered, štiti ih i nije dao da se otpuste. "Ta rak-rana jest nikakvo ili posve neredovito kažnjavanje đaka, dostojnih i težih kazna." Tako fra Bernardin navodi primjere Jakova Paponje kojega je fra Didak primio u sjemenište (bio je eksterni đak) mimo volje gotovo svih profesora, a kad su se uskoro potom kod njega pojavile mane: "prkos i krađa",

20 A. MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. I, str. 285-286, 311, 322.

fra Didak ga je štitio i nije dao da se kazni. Kasnije je uzimao svojevrijedno kruh iz pekare, i opat ga je fra Didak zaštitio i nije dao da ga se istjera iz sjemeništa, makar je to fra Bernardin tražio. Traži od uprave Provincije da bi se “u buduće energično stalo na put ovakovim zloporabam i protekcijam prema nekim, često puta dozlabo-ga pokvarenim đacima. Ovo očevidno prouzrokuje, da dobri omalovaže opsluženje pravila, a zli da bivaju nepopravljivi u svojim manama”.²¹

Nakon tri godine (1914.) službu prefekta predao je fra Sebastijanu Leski, a on je ostao samo profesor vjeronauka. U gimnaziji je te 1913./14. godine bilo 88 đaka, od čega 49 sjemeništaraca i 39 vanjskih. Provincijal fra Dujo Ostojić pisao je profesorima krajem travnja 1914. da je sjemenišni zavod na Š. Brijegu “tvrda kula za katoličku vjeru i hrvatski narod u ovim zemljama”. Ravnatelj fra Didak Buntić i profesori, među kojima i fra Bernardin, tražili su u dopisu upravi Provincije 21. listopada 1915. da se nekoliko nastavnika pošalje “na univerzu radi daljnje strukovne naobrazbe i državnih ispita, bez kojih se kroz kratko vrijeme neće moći održati naša gimnazija”, smatrajući da upravo o tome “zavisi ugled, razvitak, pače opstanak nesamo zavoda nego budućnosti naše provincije kao takove”. Uistinu su se stvari razvijale upravo u tome pravcu, pa je Provincija u sljedećim godinama, a pogotovo nakon dobivanja prava javnosti 1918. godine, slala sve veći broj mladih svećenika na razna sveučilišta u domovini i još više svijetu, kako bi se usavršili u svojim predmetima. Brojni su štoviše postigli i doktorat iz svojih predmeta. U tabuli za 1916./17. godinu fra Bernardin je još uvijek profesor vjeronauka u gimnaziji, a k tome i upravitelj Trećeg reda župe Š. Brijeg, te ispovjednik i propovjednik.²²

Spašavanje gladne djece

Valja imati na umu da je 1914. godine počeo svjetski rat, te da je stanje postajalo sve gore i u samoj Hercegovini, makar tu nikad nije bilo ratnih sukoba. Odlazak muške radne snage, rekvizicija stoke, slabe godine, a osobito teška suša 1917. godine učinili su Hercegovinu zemljom u kojoj se počelo gladovati. Upravo te 1917. godine u brojnim su mjestima zabilježeni slučajevi umiranja od gladi.²³ Stoga je hercegovačko svećenstvo, uz pomoć biskupa i provincijala, na sve nači-

21 Arhiv Provincije: SP, sv. 42, f. 154. Čitavo pismo donosi i: Marinko ŠAKOTA, *Uzor-čovjek fra Didak Buntić*, Mostar, 2009., str. 215.

22 A. MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. I, str. 324-326, 330-331, 339, 342, 343, 345-346, 360, 373, 376-377, 382.

23 Usp. Andrija NIKIĆ, *Godine gladi. Povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje (1916.-1919.)*, Duvno 1974.; Marinko ŠAKOTA, “90. obljetnica spašavanja od gladi naroda u Hercegovini,” *Didak* (glasilo Dana fra Didaka Buntića), br. 2, Gradnići, 2007., str. 3-117; Robert JOLIĆ, “Prvi svjetski rat u Hercegovini: žrtve rata, gladi i španjolske bolesti,” u: *100. obljetnica od zbrinjavanja gladne djece u Hercegovini (1917.-2017.)*, zbornik radova, Mostar, 2020., str. 171-179.

ne nastojalo pomoći bijednom stanovništvu, a na čelo toga herojskoga pothvata stao je fra Didak Buntić, ravnatelj gimnazije na Širokom Brijegu. On je uspio pronaći načina da tisuće gladne djece preveze iz Hercegovine u plodnu Slavoniju i Srijem, kako bi barem njih spasio od smrti. Djeca su u nekoliko navrata prevožena vlakom iz Mostara u Slavoniju, a u pratnji je bio fra Didak, drugi svećenici i neki dobročinitelji. U pratnji prve skupine, koja je pošla iz Mostara 10. rujna 1917., bio je i fra Bernardin Smoljan, profesor na Š. Brijegu, koji je to putovanje i opisao u *Kršćanskoj obitelji*. Zahvaljuje svima koji su se brinuli za djecu, dakako i državnim vlastima, koje su osigurale vlak i hranu uz put. Putovali su preko Sarajeva u Brod, a potom su se razdvojili u četiri skupine i pošli u razna slavonska mjesta. "U svim tim mjestima pokaza se čisto domoljublje i kršćanska ljubav naše prekosavske braće, koja razkriljenih ruku primiše naše goliše kao rođenu svoju djecu."²⁴ Bilo su još četiri organizirana preseljenja djece u Slavoniju i Srijem. Konačan broj djece koja su otišla iz Hercegovine na prehranu je nepoznat, a iznosi između 12.000 i 17.000.²⁵

Ljetni kapelan Polja

Stoljećima su hercegovački stočari u ljetnoj sezoni svoju stoku izgonili na Polja, područje oko Blidinjskoga jezera, na planine Vran, Čvrnicu i Ljubušku, i stoljećima je s njima u sezoni na planinu izlazio i svećenik - franjevac, kako preko ljeta ne bi ostali bez duhovne skrbi. Kapelane Polja slala je redovito uprava provincije Bosne Srebrene, a od 1844. godine uprava hercegovačkih franjevaca, koji su se tada odcijepili od bosanske provincije.²⁶ Od 1912. pa, čini se, sve do 1928. skrb za Polja u ljetnoj sezoni preuzeli su profesori širokobriješke gimnazije. S njima su preko ljeta išli u planinu i neki bolehljivi i kržljavi đaci, kako bi se oporavili na svježem planinskom zraku i uz bijeli smok - planinsku hranu. Zasada nije potpuno jasno, gdje su profesori i đaci stanovali u planini, ali riječ je po svemu sudeći o Barzonji. Tek će 1924. godine biti sagrađena nova kuća, u Masnoj Luci. Najduže je kapelan Polja iz reda profesora bio fra Nikola Ivanković, od 1922. do 1928., a nije isključeno da je tu službu obnašao i prije toga. Profesori su štoviše 4. listopada 1915. načinili "protokol", nazvan Bratski sporazum, o ponašanju u planini.²⁷ Jedan od onih koji su preko ljeta boravili u Planini bio je i fra Bernardin Smoljan. U dopisu

24 B. SMOLJAN, "Hercegovačka djeca u Slavoniji," *Kršćanska obitelj*, br. 9-10/1917., str. 194-196.

25 M. ŠAKOTA, "90. obljetnica spašavanja od gladi naroda u Hercegovini," str. 60-63.

26 Popis kapelana od 1670. do danas vidi u: Robert JOLIĆ, "Povijest Polja", u: Međunarodni znanstveni simpozij *Blidinje 2015.* (zbornik radova), Mostar, 2015., str. 198-202.

27 Ante MARIĆ, "Višestoljetna skrb Hercegovačke franjevačke provincije o Poljima (današnji Park prirode Blidinje)," u: Međunarodni znanstveni simpozij *Blidinje 2015.* (zbornik radova), Mostar, 2015., str. 224-225.

upravi Provincije od 12. listopada 1916. navodi štoviše da je 1915. (a vjerojatno i 1916.) bio poglavar (*praeses*) “ferijalnom učiteljskom zboru na planini”. Budući da je bilo ratno vrijeme, fra Bernardin se potrudio da bi i profesori i učenici koji su bili s njima svaki dan pokoji sat pomagali “siromašne seljane u obrađivanju zemljišta, kao i u sabiranju ljetine. To su sva braća radila, te se je i kosilo i nosilo, što se je osobito ugodno seljana dojmalo, te su i sami pomagali susjedima, gdje je osobito ponestalo bilo radnih sila.” O tome je govorio i u nedjeljnim propovijedima na planinskim grobljima, a ponekad se radilo čak i nedjeljom “radi nestalnog na planini vremena”. I sljedeće je, 1916. godine pomagao planistacima u poljskim poslovima.²⁸ Tako se zacijelo nastavilo i u sljedećim godinama. Ovo daje doista lijepu sliku o fra Bernardinovoj ljudskoj širini i spremnosti da pomogne ljudima u potrebi. Kao, dakako, i drugih profesora.

Predmeti koje je predavao

U školskoj godini 1917./18. fra Bernardin je bio profesor vjeronauka, njemačkog jezika i povijesti, II. prefekt vanjskih đaka. Vidimo da je još uvijek bila takva situacija da su neke predmete predavali oni koji ih nisu diplomirali (pogotovo ne doktorirali iz njih), pa je fra Bernardin tako predavao i njemački jezik (koji je poznavao jer je studij završio u Njemačkoj) i povijest (koju je očito volio i poznavao), ali nijedan od tih predmeta nije bio diplomirao. Sljedeće šk. godine predavao je štoviše još neke predmete: vjeronauk, njemački jezik, crtanje, te neobvezatno (za one koji su željeli) francuski jezik. Bio je razrednik 2. razredu i 2. prefekt vanjskih đaka. U šk. 1919./20. godini bio je jedan od članova ispitnoga odbora za polaganje mature. U sljedećoj šk. godini uprava Provincije je 11. travnja 1921. imenovala fra Bernardina prefektom vanjskih đaka u konviktu. U isto je vrijeme fra Bernardin molio upravu Provincije da ga preko ljeta pošalje u Francusku na usavršavanje u francuskom jeziku. On je, naime, od rujna 1919. predavao francuski nižim razredima, a kako se 1921./22. planiralo taj predmet uvesti i u više razrede (točnije u 5. razred), on navodi da mu je “kao samouku nemoguće taj teret uzeti na se, jer dosad nijesam imao prilike, da se i najbitnije za to pripravim”. U kronici gimnazije čitamo kako je fra Bernardin uistinu 21. lipnja 1921. otišao u Švicarsku, “da uči dvomjesečni kurz iz francuskoga jezika”. Vratio se na Š. Brijeg 12. rujna. Na kapitulu Provincije održanom krajem ožujka 1922. fra Bernardin je izabran za tajnika Provincije (za provincijala je izabran fra Lujo Bubalo), te se nakon toga premjestio u Mostar i pretao biti profesor i odgojitelj na Širokom Brijegu.²⁹

28 Arhiv Provincije: SP, sv. 46, f. 151.

29 A. MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. I, str. 438; sv. II, str. 14, 31, 49, 51, 58, 69, 74, 76.

Izgradnja gimnazijalne zgrade

Tako je fra Bernardin nakon 14 godina na Š. Brijegu prešao u Mostar, gdje će ostati sljedećih devet godina. No, i nadalje će ostati povezan sa Š. Brijegom, a osobito je nezamjenjiva njegova uloga u izgradnji veličanstvene zgrade gimnazije, koja je započela 1924. godine. Gradnju je vodio fra Bonifacije Majić, ali je iza svega stajao provincijal fra Lujo Bubalo, dok je fra Bernardin obavljao brojne i vrijedne poslove u ime Provincije.

Odbor za gradnju gimnazije osnovan je još 4. svibnja 1920. Članovi su bili: fra Blaž Jerković, fra Ilija Rozić, fra Augustin Matić, fra Bonifacije Majić, fra Bernardin Smoljan i fra Mate Čutura.³⁰ No, trebalo je proći puno vremena i muke da bi se uopće započelo s radovima. Hercegovina je bila siromašna, rat tek što je završio, nove vlasti nisu bile spremne pomoći izgradnju. Temelji su se počeli kopati 19. svibnja 1924. Nabavljanje materijala, kao i isplata majstorima i radnicima išla je upravo preko tajnika Provincije fra Bernardina.³¹ Blagoslov temeljnog kamena obavio je biskup Mišić 4. listopada 1924. Najprije je bila svečana procesija, a potom pontifikalna misa. "Iza toga blagoslovljen temeljni kamen. Napisana pergamena, koju su mnogi vlastoručno potpisali. Ona je stavljena u limenu kutiju, a ova u kamen, a ovaj u stup cementni šezdeset centimetara visoko od praga. U stupu desnom kraj glavni vrata ulazeći u zgradu na pročelju. Natpis je sastavio tajnik [fra Bernardin] Smoljan te [fra Pavo] Dragičević i [fra Nikola] Ivanković. Pisano je latinski..." Dan prije bio je trećarski kongres na Š. Brijegu. Fra Bernardin je 30. prosinca 1924. bio u društvu direktora hipotekarne banke iz Beograda, koji je dolazio na Š. Brijeg radi zajma za novu zgradu.³²

Tajnik i defnitor Provincije

Fra Bernardin je preuzeo službu tajnika Provincije u travnju ili svibnju 1922., svakako prije nego je završila školska godina. Dakako da su sačuvani brojni njegovi dopisi koje je morao pisati po službenoj dužnosti, tako primjerice nekoliko pisama u samostan Slano, koji su upravo te, 1922. godine, preuzeli (kupili povoljno) hercegovački franjevci, a prvim predsjednikom samostana imenovan je bivši provincijal fra Dujo Ostojić. No, fra Dujo je ostao u Slanome samo godinu dana i najavio svoj povratak u Provinciju.³³

30 Arhiv Provincije: SP, sv. 53, ff. 107-108.

31 Usp. dopis voditelja gradnje fra Bonifacija Majića tajniku Provincije fra Bernardinu od 24. svibnja 1924. (Arhiv Provincije: SP, sv. 65, f. 202).

32 A. Marić, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. II, str. 126, 167, 169.

33 Arhiv Provincije: SP, sv. 60, ff. 104, 105, 110-111, 112; sv. 61, f. 495. O preuzimanju Slanoga vidi: Robert JOLIĆ, *Hercegovački franjevci sto godina u Slanom (1922.-2022.)*, Mostar, 2022., str. 87-97.

Upravo dok je fra Bernardin bio tajnik Provincije, Sveta kongregacija koncila poslala je 22. lipnja 1923. deciziju po kojoj fratriba u Hercegovini do daljnjega pripadaju one župe koje su dekretom iz 1899. godine bile predviđene za biskupijsko svećenstvo: Blagaj, Nevesinje, Grljevići, Jablanica, Crnač, Mostarski Gradac, Crveni Grm, Cerno, Ljubuški, Grude, Zvirici, Radišići, Cim, Klobuk (Poljane), Čitluk, Prisoje, Dobrič, Uzarići, Izbično, Rodoč - Jasenica, Čapljina, Dobro Selo, Blizanci, Mostar (grad), Kongora, Špiljani i Polja (Planina). Te župe fratri su i dotada služili, a odluka se donosi "ad nutum S. Sedis" (dok Sveta Stolica ne donese drukčiju odluku).³⁴ Sveta Stolica je ovu odluku povukla na traženje biskupa Petra Čule 26. ožujka 1965.,³⁵ nakon čega je započeo nesretni "hercegovački slučaj".

Provincijal fra Lujo Bubalo dao je u lipnju 1924. punomoć tajniku fra Bernardinu da u ime Provincije može tužiti Ivana Rasineca zbog neke krađe. Rasinec je osuđen na godinu dana zatvora.³⁶

Isti je provincijal 29. studenog 1923. dao punomoć fra Bernardinu da sklopi ugovor s društvom "Lignum" iz Sarajeva vezano za drvenu građu za novu gimnazijalnu zgradu, a "na temelju dobivene koncesije od ministarstva šuma i ruda u Beogradu". O toj temi fra Bernardin je tijekom 1924. razmijenio brojne dopise s industrijalcem Dušanom Milićem iz Sarajeva. Čini se da je najveća poteškoća bila oko prijevoza građe, pa se radilo na tome da se stvar uredi s državnim željeznicama, a od Mostara da bi se građa prevezla vojnim kamionima.³⁷

Na kapitulu Provincije sredinom travnja 1925. fra Bernardin je izabran za definitora Provincije (provincijal je i dalje ostao fra Lujo Bubalo),³⁸ a uskoro potom imenovan je gvardijanom i župnikom župe Mostar. Prestala je time i njegova služba tajnika Provincije. Definitor je bio do kapitula 1928. godine.

Gvardijan i župnik u Mostaru

Službu župnika i gvardijana u Mostaru fra Bernardin je obnašao šest godina (1925.-1931.). Valja imati na umu da je tada u čitavome Mostaru postojala samo jedna župa i da je tako posla bilo preko glave. Zakletvu za preuzimanje župničke

34 Arhiv Provincije: SP, sv. 62, f. 67.

35 Marko PERIĆ, *Hercegovačka afera. Pregled događaja i važniji dokumenti*, sv. I, Mostar, 2002., str. 366-367.

36 Arhiv Provincije: SP, sv. 63, f. 361; sv. 64, f. 41.

37 Arhiv Provincije: SP, sv. 65, ff. 119, 146, 154, 155, 158, 164-167, 170, 183, 187-188, 191, 198, 199, 228-230, 245-246, 279, 285-286, 288.

38 Usp. Robert JOLIĆ, *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije 2012. godine*, Mostar, 2012., str. 33-34.

službe položio je novi župnik 6. svibnja 1925.³⁹ Upravu samostana preuzeo je pak fra Bernardin 1. svibnja 1925. U kolovozu 1925. javio je da dug samostana nakon mandata fra Lea Petrovića, bivšega gvardijana, iznosi oko 134.000 dinara, s tim da i neki drugi duguju samostanu oko 23.000 dinara, te uprava samostana moli upravu Provincije da bi pomogla u vraćanju duga, zato što samostan to nije u stanju sam učiniti.⁴⁰

Nova zvona u mostarskoj crkvi

Ono po čemu će fra Bernardin najviše ostati upamćen u Mostaru je nabavka novih zvona za župnu crkvu. On je već u listopadu 1925. uputio preko novina poziv dobročiniteljima kako bi se ostvarila ta plemenita nakana:

Glavni grad Hercegovine Mostar lišen je svoga nakita, crkvenih zvona. Čitavi niz godina jedno samo omanje zvono zove vjernike k službi Božjoj i kao da tugaljivim glasom poput siročeta cvili, jer nema druga, a kojima bi u harmoničnoj zajednici oglasivao radosne i žalosne zgone. Ovi nedostatak osjećaju katolici grada i okolice i svi su spremni da što više doprinesu za nabavu potrebnih zvona. Nu ovo je donekle i stvar cijele katoličke Hercegovine, budući da se radi o glavnom gradu, gdje se ima odrazivati cijeli kulturni napredak cijele pokrajine.

Stoga ćemo uz blagoslov Božji i pomoć svih osvjedočenih i revnih hercegovčkih katolika nastojati, da što skorije nabavimo ovaj potrebiti ures našoj jedinjoj crkvi u gradu. Nadam se, da će me svaki pravi Hrvat katolik dobro razumjeti i svoj obol doprinijeti za ovako nužnu i plemenitu stvar.⁴¹

Fra Bernardin je 28. travnja 1927. pisao provincijalu o skupljanju priloga i narudžbi novih zvona, uz molbu da bi Provincijalat jednim većim iznosom omogućio isplatu najvećega, jubilarnog zvona posvećenog sv. Franji:

Dugi niz godina neugodno se osjeća nestašica zvona na našoj crkvi u Mostaru, te se je u god. 1925. počelo s akcijom sakupljanja milodara u tu svrhu po Hercegovini. Konačni rezultat te kupljačine bio je iznos od Din. 49.750. Pošto je pako naš narod zapao sada u teško financijalno stanje, ne može se više ni pomišljati na kakovo sabiranje po Hercegovini.

U nadi da će se moći barem nešto sakupiti po krajevima izvan Hercegovine, potpisani je pred jedan mjesec naredio potrebita zvona u Mariboru i već poslao prvu ratu od Din. 45.000. Druga se trećina ima isplatiti u oktobru ove godine, a treća uz kamate 14% kašnje.

39 Arhiv Provincije: SP, sv. 66, f. 273; sv. 70, f. 38.

40 Arhiv Provincije: SP, sv. 67, ff. 98-101.

41 Bernardin SMOLJAN, "Poziv katolicima Hercegovine," *Narodna sloboda*, br. 41, od 16. listopada 1925., str. 1.

Pošto se pako sada slavi jubilej našega Reda, trebalo bi najviše zvono posvetiti sv. Franji, a i sami natpis urediti prema ovoj zgodi. Prošle godine odobrilo je Starešinstvo svotu od 5.000 Din. u tu svrhu. Potpisani moli, da Provincija žrtvuje veću svotu za nabavu ovoga jubilaranoga zvona za mostarsku crkvu.⁴²

Zvona su bila gotova i dovezena u Mostar do rujna 1927. Blagoslovljena su 25. rujna 1927. i potom dignuta na zvonik. Blagoslov je obavio provincijal fra Lujo Bubalo, a s njim su bili još fra David Zrno, fra Ante Jelavić, fra Ante Majić, gvardijan i župnik fra Bernardin Smoljan (barem koliko se vidi na sačuvanim fotografijama), te mnoštvo naroda, kao i djevojčice u bijelim haljinama. O tome je vijest donio zagrebački *Svijet* pod naslovom "Posveta novih zvona u Mostaru":

Nedavno slavila je mostarska katolička župa svečanost posvete novih zvona za župnu crkvu. Sadašnji župnik i gvardijan o. Bernardin Smoljan uz pomoć svoje braće i prijatelja dao se je pretprošle godine na ovaj težak posao, da se nabave nova zvona. Dne 25. pr. mj. [25. 9. 1927.] prevežena su najsvečanije sa stanice do same crkve. Uz brojno sudjelovanje građanstva i seljaštva, katoličkih društava i cjelokupne katoličke učeće mladeži i predvedena Hrvatskom glazbom razvila je se veličanstvena povorka do same crkve. Marne ruke Sestara sv. Franje i Sestara Milosrdnica uresile su i nakitile 4 kola i 16 konja. Isti dan u 10 i pol sati u prisutnosti cijelog naroda posvetio je nova zvona Hercegovački provincijal o. Lujo Bubalo.

Na 3. oktobra, uoči svetkovine sv. Franje zazvonila su po prvi put zvona. Istu večer bila je rasvjeta crkve.

Zvona su posvećena na ova imena: Sv. Franjo 1700 kg., Bl. Djevice Marije 775 kg., sv. Ante 460 kg. i sv. Ivana Apostola 330 kg.⁴³

Ta su zvona zvonila sa zvonika franjevačke crkve, s malim zvonom koje je visjelo na zvoniku i prije toga, sve do Domovinskoga rata, kada je 1992. godine crkva bila zapaljena po četničkim granatama. Zvona su kasnije skinuta, a oštećenja srećom nisu bila tolika da se ne bi dala sanirati, pa su po restauraciji podignuta na novi zvonik, skupa s dva nova još veća zvona, s kojima i danas zvone u svečanim prigodama.

Početak 1929. godine fra Bernardin je javio Provincijalatu da samostan duguje tvrtki Bühl u Mariboru 73.734 dinara za zvona. K tome je samostan imao i dug Provincijalatu od 138.500 dinara još iz 1925. godine.⁴⁴ Sredinom ožujka 1929. fra Bernardin je molio biskupa Mišića da bi pomogao u otplati duga, ali se čini da on baš i nije bio darežljive ruke. Ujedno je poslao i popis primitaka i izdataka crkve, iz čega se vidjelo da je crkva svake godine u deficitu. Molio je da biskup pomogne,

42 Arhiv Provincije: SP, sv. 71, f. 285.

43 *Svijet*, Zagreb, od 22. 10. 1927., br. 17, str. 362; usp. i *Narodna sloboda*, Mostar, god. IX, od 29. 9. 1927., br. 38, str. 1-2.

44 Arhiv Provincije: SP, sv. 78, f. 106.

jer je crkva ujedno služila i kao katedralna crkva; druge u Mostaru, sve do 1980., nije bilo.⁴⁵

Materijalno stanje samostana i crkve

U siječnju 1929. fra Bernardin je Provincijalatu poslao izvještaj o radovima na samostanu i crkvi od 1922. do 1928. godine. Kupljena su četiri nova vinograda: Zec, zasađeno 2600 loza, utrošeno 7800 dinara; Barica: 800 loza, 2850 dinara; Zgrada: 2000 loza, 7790 dinara; Džamonjuša: 4000 loza, 14.750 dinara. Ukupno: 33.190 dinara, svota podmirena iz redovitih prihoda samostana. Livada u gradu, u Paralelnoj ulici, ograđena je betonskim zidom u dužini od 80 metara; cijena: 9450 dinara. Platio samostan. Podignuta željezna kupola u samostanskom dvorištu, to jest u klausturu; cijena 6446 dinara. Plaćeno iz samostanskih prihoda. Uređen je poseban cvijetnjak za potrebe uređenja crkve; trošak: 11.394 dinara. Trošak "podmiren iz samostanskoga prihoda, jer je sama crkva za se pasivna". Uređeno je crkveno stubište iz crkve na kor, kako bi se mogli penjati pjevači. Cijena 5840 dinara. Obećao platiti biskup Mišić, pa kasnije prevario. Platio samostan. Crkveno odijelo i posude: 6680 dinara. Nova zvona: cijena 217.420 dinara, s prijevozom i željeznom konstrukcijom. Darovatelji: Provincijalat 15.000 dinara, hercegovački župnici 12.300 din., darovatelji iz Hercegovine i izvana 56.606 din., unifikacijom sv. misa 57.780 din., mostarski biskup 2000 din. Svega: 143.686 din. Ostaje dug od 73.734 din. Uz samostan je podignuta nova gospodarska zgrada, cijena oko 35-40.000 din. Polovicu platio Provincijalat.⁴⁶

Tijekom 1930. godine izvršeni su sljedeći radovi u samostanu i samostanskom imanju: obnova hodnika, vrata, stubišta i stupovlja samostana; novi betonski zid i željezna ograda pred crkvom; novi pločnik pred samostanom od betonskih pločica; nabavljen motor "Eva" na električni pogon. Sve je investicije platio samostan, a Provincijalat je dao pola novca za motor. Na crkvi je pak izvršena vanjska obnova crkve i zvonika; cijena 78.601 dinar. Fra Bernardin nije mogao isplatiti sve troškove za renoviranje crkve pa je molio pomoć od provincijala.⁴⁷

Gvardijanska i župnička služba

Zanimljiv je i izvještaj o pastoralnom djelovanju u župi za prva četiri mjeseca 1929. godine. U njemu se navodi da u samostanu živi 16 svećenika, uključujući i profesore, te da najviše pastoralnog posla obavlja župnik fra Bernardin, vikar samostana

45 Arhiv Provincije: SP, sv. 78, ff. 383-386.

46 Arhiv Provincije: SP, sv. 78, f. 117.

47 Arhiv Provincije: SP, sv. 89, f. 33; sv. 90, f. 132.

fra Gaudencije Ivančić i kapelan fra Petar Bakula. Najviše uredskih poslova obavio je župnik fra Bernardin.⁴⁸

Kao gvardijan fra Bernardin je imao dužnost i redovito obilaziti župnike franjevce samostanskoga područja. Sačuvan je jedan njegov izvještaj Provincijalatu od 20. siječnja 1930. o vizitaciji župnika mostarskog distrikta: Konjic, Jablanica, Goranci, Blagaj, Kruševo, Čerin, Čitluk, Blizanci, Gradnići, Ploče, Čapljina. U Nevesinje nije stigao zbog daljine i lošeg vremena. Opisuje radove u župama, stanje Trećega reda, vjeronauk u školama, kao i duhovni i moralni život pojedinih svećenika.⁴⁹ Župe samostanskoga područja bile su ujedno dužne matičnom samostanu davati godišnji doprinos. Fra Bernardin se ponekad tužio da neke župe ne ispunjavaju svoje obveze.⁵⁰ Novi izvještaj poslao je 5. siječnja 1931.⁵¹ Fra Bernardin je čitavo vrijeme svoga župnikovanja bio ujedno i dekan Mostarskoga dekanata.

Iz posljednje godine gvardijanstva fra Bernardinova ostala je bilješka o jednom neugodnom sukobu s fra Antom Majićem, katehetom u Mostaru. Optužio ga je da uzima plaću, namjesto da je daje u samostan, prema franjevačkim pravilima. Na to je pak fra Ante optužio gvardijana da se ne brine za njegove potrebe, pa da stoga zadržava plaću. Uprava Provincije uzela je predmet u pretres i naredila da fra Ante mora predavati plaću gvardijanu, a da se gvardijan brine za njegove potrebe, kao i za liječenje i ferije.⁵²

Župnik u Međugorju

Nakon šestogodišnje službe gvardijana i župnika u Mostaru fra Bernardin je u proljeće 1931. premješten u Međugorje,⁵³ očito sa zadaćom izgradnje nove župne crkve. No, oko toga je bilo puno poteškoća, osobito zbog pobune dijela župljana oko izgradnje, točnije oko lokacije nove crkve. Naime, župa Međugorje osnovana je 1892. godine, odcijepivši od matice Gradnića (sjedišta drevne župe Brotnjo). No, od samoga početka nije baš sve štimalo, i to zbog staroga sukoba između susjednih sela Međugorja i Bijakovića. Stoga se i župa u početku nazivala Međugorje - Bijakovići, a dogovor je bio da župna kuća bude izgrađena na području Međugorja, a župna crkva na području Bijakovića. Tako je uistinu župna crkva sagrađena u

48 Arhiv Provincije: SP, sv. 79, f. 55.

49 Arhiv Provincije: SP, sv. 82, f. 140.

50 Arhiv Provincije: SP, sv. 82, ff. 353, 355, 357.

51 Arhiv Provincije: SP, sv. 89, f. 31.

52 Arhiv Provincije: SP, sv. 83, ff. 7, 8, 39, 40

53 Fra Bernardin je, polazeći iz Mostara, uza suglasnost samostanske uprave, poveo sa sobom samostanskog konja, jer u Međugorju očito nije zatekao konja. Isplatio ga je tek dvije godine kasnije, početkom 1933., kad je skupio dovoljno novca: konja 1500 dinara, a staro sedlo 500 dinara (Arhiv Provincije: SP, sv. 103, f. 151).

Bijakovićima, makar je od župne kuće dijeli samo cesta; ta je cesta do danas granica između Međugorja i Bijakovića. Prvu je crkva sagradio župnik fra Nikola Šimović 1896. i 1897. godine. Kasnije je dakako uređivana unutra i poljepšavana. Nažalost, nedugo potom se pokazalo da je crkva sagrađena na mekom, poroznom tlu, te su joj zidovi počeli pucati, a župnik fra Serafin Dodig pisao je biskupu 1928. godine da bi se mogla dogoditi katastrofa, to jest urušavanje zidova, pa bi ljudi mogli i stradati. Stoga se moralo misliti na izgradnju nove crkve - ali na novome mjestu. Kako na bijakovskoj strani nije bilo dobroga tla, odlučeno je da se crkva gradi na međugorskoj strani. U tu su svrhu neki Međugorčani darovali i zemljište. No, to je izazvalo strašan otpor Bijakovčana, koji nisu željeli dopustiti da bi se crkva gradila na međugorskoj strani. Upravo je to bila poteškoća koju je trebao riješiti novi župnik fra Bernardin Smoljan, koji je došao u Međugorje 1931. godine.⁵⁴ No, u tome nije uspio ni on, kao ni njegovi nasljednici - sve do župnika fra Radovana Petrovića, koji je uz teške muke i nevolje konačno uspio pomiriti župljane, te sagrađiti crkvu u razdoblju od 1966. do 1969. godine, kad je crkva bila blagoslovljena.⁵⁵

Križ na Križevcu

Fra Bernardin je na sve načine nastojao pomiriti župljane i pridobiti ih za izgradnju nove crkve, ali nije išlo. Jedan on načina bila i izgradnja velikoga križa na brdu Šipovac ponad Međugorja. U tome je uspio, naime podići križ, ali svejedno župljane nije uspio pomiriti niti nastaviti s izgradnjom crkve. Već je naprijed rečeno da je navedeni križ do danas simbol Međugorja u čitavome svijetu, pa ću ovdje donijeti nešto opširniji prikaz njegove izgradnje.⁵⁶

Poticaj za izgradnju križeva na istaknutim vrhuncima potekao je od samoga pape Pija XI., koji je tu ideju objavio čitavome katoličkom svijetu, i to u prigodi 1900. obljetnice Gospodinove smrti (33.-1933.). Fra Bernardin je tako naumio podignuti veliki križ na brdu zvanom Šipovac (nazvanom tako po brojnim divljim šipcima koji po njemu rastu), a župljani su radosno prihvatili izgradnju toga spomen-križa, koji je uz neviđeni trud i novčane priloge podignut početkom 1934. godine.

Župnik fra Bernardin iscrpno je opisao gradnju spomen-križa, kao i darovatelje za izgradnju. Izvornik toga spisa čuva se u župnom uredu u Međugorju,⁵⁷ a kopija se

54 Robert JOLIĆ, *Župa Međugorje. 120 godina samostalnog života (1892.-2012.)*, Međugorje, 2013., str. 114-121.

55 R. JOLIĆ, *Župa Međugorje*, str. 134-141.

56 Tekst je preuzet iz monografija: R. JOLIĆ, *Župa Međugorje*, str. 122-125.

57 Arhiv Župnog ureda Međugorje: "Historijat sv. jubilarnoga Križa na brdu Križevcu", str. 1-52. Prijepis je objavljen u knjižici *Put križa i Križevac*, Međugorje, 2004.; župnik fra B. Smoljan kratko je pisao o izgradnji križa na Križevcu i u ljetopisu (Crkveni ljetopis za župu Megjugorje, sv. I, str. 77-78).

čuva u Arhivu Hercegovačke franjevačke provincije.⁵⁸ Ideju o izgradnji velikoga križa “u jubilarnoj godini našega Spasa” objavio je župnik župljanima na sastanku starješina kuća u omladinskoj dvorani 21. siječnja 1934. Kao uzor istaknuo je “nekoliko veličanstvenih spomenika podignutih u spomen 1900. godišnjice Spasiteljeve smrti u katoličkim zemljama” širom svijeta, te pozvao svoje župljane “da i oni u dokaz svoje vjere i harnosti Spasitelju podignu jedan vidljiv spomenik, koji će njihovu potomstvu svjedočiti o njihovoj slozi i ljubavi”.⁵⁹ Izgradnja je brzo napredovala. Župljani su zdušno i uz veliku muku na leđima ili na konjima iznosili na vrh brda neretvansku pržinu, cement, klak, željezo, drvo i vodu. Župnik je zapisao: “Prizor dirljiv. Brdo oživjelo od ljudi i životinja. Strani se svijet divio dobroj volji i požrtvovnosti župljana, koje nijesu mogle smesti u poslu ni najnepovoljnije vremenske nepogode, koje su tih dana vladale.” Nacrt za spomen-križ izradio je ing. Šimun Boras iz Mostara, a gradnju je vodio Ante Dugandžić Redžo iz Međugorja. Poslovi su bili dovršeni u samo mjesec dana: od 12. veljače do 10. ožujka 1934. U sjecištu dvaju krakova križa “uzidane su svete moći” koje je župnik “dobio ad hoc iz Rima”. Nakon toga župnik je zamolio biskupa Mišića da mu dopusti jednoga radnog dana blagosloviti novi križ, što je biskup rado učinio. Križ je blagoslovljen u petak 16. ožujka 1934. Uvečer prije proslave zapaljeni su brojni *svitnjaci* po okolnim brdima i humcima, a pucali su mužari. Uz župnika su na misi i blagoslovu bili susjedni svećenici: fra Paško Martinac, fra Grgo Vasilj, fra Mladen Barabarić, te fra Jako Križić. Blagoslov je obavio župnik, a propovijedao je fra Grgo Vasilj, rođeni Međugorčanin, župnik u susjednim Studencima. Na brdo je došlo mnoštvo svijeta: “Uz neprekidno zvonjenje crkvenih zvona, pucanje mužara, molenje sv. Krunice, te pjevanje litanija i Gospina plača pomicala se duga procesija prema brdu, čiji se vrh već crnio od mnoštva, koji je motrio pridolaženje naroda sa svih strana i uzlaženje procesije na brdo.” Osobito je burno bila pozdravljena promjena imena brda: župnik je, naime, Šipovac preimenovao u Križevac. Pošto je fotograf Ivo Grubišić načinio nekoliko snimaka mnoštva, ljudi su posjedali po zemlji i u skupinama, po starom običaju, blagovali su ono što su ponijeli sa sobom.⁶⁰

Župnik je također popisao i sve darovatelje novčanih priloga: najviše je doprinio Župni ured, to jest sam župnik (2222 dinara), dok su župljani darovali koliko su mogli: od 1 do 20 dinara, neki i po 50, a veoma rijetki i više: primjerice Pero Vasilj Andrijin 200, a Grgo i Mate Vasilj † Stanka 300 dinara. Sudjelovali su i neki okolni župnici, kao i franjevci rodom iz međugorske župe. Fra Bernardin je do svoga odlaska iz župe (1936.) prikupio ukupno 8.689,25 dinara, a nakon

58 Arhiv Provincije: SP, sv. 102, ff. 224-246.

59 Historijat sv. jubilarnoga Križa na brdu Križevcu, str. 1; usp. Ante VASILJ GRGASOVIĆ, *Moje Međugorje*, Međugorje, 2012., str. 95-96.

60 Historijat sv. jubilarnoga Križa na brdu Križevcu, str. 2-3; Crkveni ljetopis za župu Megjugorje 1907.-1981. (sv. I), str. 77-78.

njega malu je svotu prikupio još i njegov nasljednik fra Paško Martinac.⁶¹ Troškovi su, međutim, ipak bili veći. Ukupno je utrošeno 9.307,50 dinara, tako da je fra Bernardin svome nasljedniku ostavio 1.158,75 dinara duga.⁶² Župnik je popisao i dnevnice ("nadnice") koje su dali pojedini domaćini, kao i to koliko je njihovih konja ili kola bilo uposleno. I iz ovoga je prikaza, međutim, vidljivo da su najviše doprinijeli Međugorčani, a ostala sela neusporedivo manje: Međugorje je dalo 348 nadnica, uposlena su bila 244 konja i 25 kola; Bijakovići: 15 nadnica, 42 konja i 2 kola; Vionica: 9 nadnica, 7 konja, 0 kola; Šurmanci: 0 nadnica, 2 konja, 0 kola; strani: 0 nadnica, 5 konja, 0 kola.⁶³

Nastojanja oko izgradnje nove crkve

Ozbiljne razgovore o izgradnji nove crkve vodio je sa župljanima već fra Bernardinov predšasnik fra Serafin Dodig počev od 1930. godine. Prikupljao je novac i pripremao građu. Naslijedio ga je fra Bernardin i odmah angažirao poznatoga hrvatskog arhitekta Stjepana Podhorskog da napravi projekt crkve. Bila je planirana veličanstvena crkva s dva zvonika (onakva kakva je sada), ali se tome protivio usko-grudni biskup Mišić, koji je tražio da se dokine jedan zvonik, kao i svi ukrasi na vanjskoj fasadi ("nepotrebna cifranja"). Stoga je fra Bernardin molio da arhitekt načini dva plana: jedan s jednim zvonikom, koji je namjeravao dostaviti biskupu na odobrenje, a drugi s dva zvonika, pa će on naknadno pokušati umilostiviti biskupa da se gradi takva crkva. Prvi nacrt poslan je već u studenom 1931., ali je konačni nacrt župnik mogao dostaviti biskupu tek sredinom 1934. godine. Konačni nacrt bio je gotov početkom 1935. godine. No, puno je veću poteškoću predstavljao trajni sukob među župljanima, koji se nikako nisu mogli dogovoriti oko lokacije, točnije selo Bijakovići nije pristajalo na novu lokaciju, zapadno od župne kuće, na teritoriju Međugorja, makar su neki Čilići i Vasilji već bili darovali zemljište u tu svrhu. Župnik fra Bernardin mnogo se mučio da bi pridobio Bijakovčane za tu ideju, ali na kraju nije uspio. Održavao je mnogo sastanaka sa župljanima, osobno razgovarao s mnogima, ali pomaka nije bilo. I biskup Mišić osobno je 31. svibnja 1935. došao u župu i naredio da se nova crkva mora graditi zapadno od župne kuće, no ni to ništa nije pomoglo. Fra Bernardin je u lipnju 1935. ipak započeo s radovima: mjerenje, kolčenje i kopanje temelja. Radovi su lijepo napredovali, ali bez sudjelovanja Bijakovčana. U veljači 1936. izišla je komisija iz Mostara i pregledala staru crkvu, te zaključila da je crkva ruševna i da se u njoj ne smiju održavati vjerski obredi. Kako nije mogao ujediniti župu, a radovi na crkvi jedva da su napredovali, uprava Provincije je u proljeće 1936. premjestila župnika fra

61 Historijat sv. jubilaroga Križa na brdu Križevcu, str. 7-27.

62 Historijat sv. jubilaroga Križa na brdu Križevcu, str. 28-29.

63 Historijat sv. jubilaroga Križa na brdu Križevcu, str. 31-52.

Bernardina iz Međugorja za župnika u Čitluk, a za novoga župnika imenovan je dotadašnji čitlučki župnik fra Paško Martinac. No, opet nije bilo napretka, štoviše bivalo je sve gore, jer su se župljani međusobno tukli, bilo je i pucanja, a jedna je osoba i smrtno stradala u tim sukobima. Glavni razloga za sukobe bila je upravo izgradnja crkve. Ono što bi jedni preko dana sazidali drugi su preko noći rušili. Zidovi su bili podignuti oko 2.50 metara, ali se dalje nije moglo. Uto je došao i rat, koji je ionako bio teško vrijeme za bilo kakve radove. Bez obzira na to odlučni župnik fra Serafin Vištica nastavio je s radovima po svom dolasku 1940. godine: kupovao je materijal i odlučno zabranio protivnicima gradnje da se smiju miješati u župne poslove. Samo ga je razvoj ratne situacije spriječio da radove i dovrši. To je uspjelo tek župniku fra Radovanu Petroviću, koji je ponovno započeo s radovima 1966. i crkvu ugrubo dovršio do 1969. godine.⁶⁴ Ta je župna crkva danas jedna od najpoznatijih u svijetu, uređena je iznutra potpuno i sagrađen je vanjski oltar s prostorom za desetine tisuća ljudi koji dolaze na misna slavlja u Međugorju, osobito u ljetnim mjesecima. Njezina izgradnja povezana je upravo s fra Bernardinom Smoljanom: on je pribavio projekt i započeo s radovima. Dovršili su drugi.

Ostale vijesti iz Međugorja

Za vrijeme svoga župnikovanja fra Bernardin je brojnu djecu preporučio i poslao u sjemenište. Među njima i Marijana Vasilja, kasnije fra Stanka.⁶⁵

Prvoga dana 1932. godine fra Bernardin je javio provincijalu o mogućnosti kupnje zemljišta od muslimana Ibri i Selima Tikveša iz Šurmanaca. Zemljište se nalazi blizu crkve, između škole u Bijakovićima i ceste prema Međugorju, uz tri crkvene parcele. Drži da bi bila velika šteta ako to ne bi kupila Provincija ili pomogla župnom uredu da parcele kupi.⁶⁶ Nisam siguran kako je završila ta inicijativa.

Fra Paško Martinac javio je provincijalu da trojica franjevaca: on, fra Bernardin Smoljan i fra Jako Jukić namjeravaju na Blagovijest (25. ožujka 1933.) proslaviti 25. obljetnicu misništva u Međugorju. Pozivlje provincijala na tu svečanost i moli da bi održao "prigodno slovo".⁶⁷ Tada su dakle fra Paško, fra Bernardin i fra Jako bili u punoj snazi i Crkva je od njih očekivala još puno godina službe Bogu i narodu. Za 12 godina zločinci će uzeti dva života, a fra Jako je preminuo već prije, 1936., u 52. godini života.⁶⁸ Svoju 30. obljetnicu misništva fra Bernardin je prosla-

64 R. JOLIĆ, *Župa Međugorje*, str. 127-138.

65 Arhiv Provincije: SP, sv. 88, f. 320; sv. 91, ff. 211-212; sv. 96, 270; sv. 99, f. 31, 112; sv. 103, f. 95; sv. 104, f. 468; sv. 110, f. 277.

66 Arhiv Provincije: SP, sv. 95, f. 6.

67 Dopis od 18. veljače 1933. (Arhiv Provincije: SP, sv. 99, f. 204).

68 Njegov životopis vidi u: R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, II. izd., str. 178-179.

vio u Čitluku 11. travnja 1938., skromno, u društvu subraće franjevac. “Mi našemu svečaru čestitamo uz želju, da ga Bog još dugo požive na ponos Crkvi i Redu, a na korist hrvatskom narodu.”⁶⁹ Četrdesetu obljetnicu svećeništva nije dočeka; ubili su ga zločinci tri godine prije toga.

Zaštitnik župe Međugorje je sv. Jakov Apostol. Očito se u vrijeme fra Bernardinova župnikovanja patron slavio vrlo svečano. Tako je župnik fra Bernardin na sv. Jakova (25. srpnja 1933.) pozvao provincijala fra Dominika Mandića na “Veliku zabavu” koju je u popodnevnim satima organizirala “Bratovština Imena Isusova”, a u programu su sudjelovali “Glazba sv. Ante” s Humca i “Seljački tamburaški zbor” iz Međugorja, te recitatori i glumci-amateri. “Dobrovoljne doprinose u korist siromašnih đaka primamo sa zahvalnošću,” napisano je u pozivnici.⁷⁰

Osobitu čast imali su hercegovački franjevci u rujnu 1935., kada ih je posjetio general Franjevačkog reda fra Leonardo Bello. Svečano je svuda dočekan, a na putu s Humca u Mostar susreo je i fra B. Smoljana:

Na Tromedi ga je dočekaio međugorski župnik o. Bernardin Smoljan sa školskom djecom i cijelom župom. Pozdravio ga je kićenim govorom na latinskom jeziku. Otac general se zahvalio kao svugdje i narod blagoslovio.⁷¹

Župnik u Čitluku

Provincijal se nadao da će gradnju crkve u Međugorju s mrtve točke pokrenuti novi župnik, pa je 1936. godine u Međugorje poslao fra Pašku Martinca, a na njegovo mjesto, za župnika u Čitluk fra Bernardina Smoljana, dotadašnjeg međugorskog župnika.

Dovršetak izgradnje franjevačke rezidencije

Fra Paško je u Čitluku već bio priveo kraju izgradnju franjevačke rezidencije, a najveći dio novca poslao je fra Bono Andačić iz Amerike. Blagoslovljena je 1929. godine.⁷² No, nisu još svi radovi bili dovršeni, pa je fra Bernardin nastojao dovršiti ono što je bilo potrebno. Južna strana zgrade bila je samo pokrivena, ali ne i

69 “Što je novo: Kod nas,” *Kršćanska obitelj*, god. XXI, br. 6/1938., str. 189.

70 Arhiv Provincije: SP, sv. 100, f. 303.

71 “Boravak franjevačkog generala u Hercegovini,” *Hercegovina franciscana*, sv. I, Mostar, 1935., str. 26.

72 O izgradnji vidi: Robert JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku. Spomen knjiga o 90. obljetnici uspostave župe (1918./20.-2010.)*, Čitluk - Tomislavgrad, 2010., str. 111-121.

izgrađena, štoviše ni zatvorena. Pod vodstvom novoga župnika utvrđen je krov na zgradi, te su dovršeni fini radovi izvana i iznutra. Na hodniku su postavljena dvojna velika vrata i prozori. Ukupno je postavljen 21 dvostruki prozor na kuću, jedna dvokrilna i 8 običnih vrata. Između rezidencije i gospodarskih zgrada podignut je zid dug 15 metara. Ukupni troškovi bili su oko 102.000 dinara. Provincija je dala 1/3 novca, a ostalo fra Bernardin iz vlastite prištednje. Osim toga nabavio je namještaj za podrum i kuću, u što je uložena 31.000 dinara. Podignut je i dvorišni zid od glavne ceste, te zasađen vinograd Oskoruša (7000 loza), u što je utrošeno još 27.500 dinara. U veljači 1940. dovršeno je i uređenje gornjega hodnika rezidencije. Trošak je bio 4910 dinara.⁷³

Ta je zgrada pred kraj rata primila i franjevačke bogoslove koji su se sklonili iz Mostara zbog bombardiranja. Tu su ostali do siječnja 1945., kad su partizani ponovno osvojili Čitluk, pa su se bogoslovi s profesorima povukli opet u Mostar, a neki nešto kasnije i prema Zagrebu, štoviše prema austrijskog granici u svibnju 1945. Prije su u kući stanovale razne vojske, a nakon 1945. nove su vlasti oduzele dobar dio zgrade i u nju smjestile školu. Upravo je kasnije u blizini te zgrade podignuta i nova školska zgrada, koja služi do danas. U bivšoj rezidenciji do danas se nalazi glazbena škola. Naime, zbog buke djece župnik fra Darinko Brkić odlučio je iseliti se iz rezidencije i graditi župne objekte na drugome mjestu, točnije na mjestu župnoga vinograda Oskoruša. Župna kuća i crkva sagrađeni su do 1965. godine i krajem te godine župno se osoblje preselilo u nove zgrade. Rezidencija je prodana općinskim vlastima.⁷⁴

Veliku nepriliku doživio je fra Bernardin 1937. godine, kad je izgorjela župna štala. Iz njegova dopisa saznajemo da se u Čitluku nalazila između crkvice i štale i ambulanta. O tome je ovako pisao:

Dne 14. septembra ov. god. oko 3 i po sata izjutra izbio je požar u gospodarskoj zgradi ovdašnje franjevačke rezidencije, koja je vezana sa ambulantom i crkvom. U odlučnom času, kada je požar uhvatio zamaha i prijetila velika opasnost i ambulanti i crkvi, pojavio se je g. Šimun Matijaš, financijski potpreglednik u mjestu, koji se je ne mareći za vlastitu pogibao, popeo na gorući krov zgrade, pred plamenom presjekao sami krov i s vodom gasio oganj, dok nisu nadošli drugi ljudi i sasvim požar ugasili.

Cijeneći i uvažujući ovu požrtvovnosti i hrabrost g. Matijaša, mjesna ga rimokatolička župa predlaže za odlikovanje, jer ga je zaista u punoj mjeri i zaslužio.⁷⁵

73 *Isto*, str. 121.

74 *Isto*, str. 127-138.

75 Arhiv župe Čitluk: Spisi, sv. 2, f. 318.

Život župljana i njihova ne/pismenost

Fra Bernardin je ostavio veoma zanimljiv tekst pod naslovom “Duhovni život” župljana. Navodi da revno pohađaju mise (koje su se uglavnom slavile na groblju Podadvor u Čitluku) i primaju sakramente. Također su pobožni, mole se zajednički i pojedinačno, te revno pohađaju različite pobožnosti. Navodi potom i mane, a osobito je velika bila tučnjava među selima, kao i pojedinačna. Gotovo da nije prošla kakva crkvena fešta, a da nije bilo tučnjave.⁷⁶ Te će se tučnjave iskorijeniti tek 70-ih godina 20. stoljeća, otkada su stanovnici počeli odlaziti u strani svijet, pa su mogli vidjeti da to nitko tako ne čini.⁷⁷

U župi je 1937. god. bilo 2329 katolika, a 1940. god. 2505 katolika. U vrijeme župnika fra Bernardina na groblju Podadvor sagrađena je 1939. godine nova kapelica jer je stara bila sasvim ruševna. Stajala je 6200 dinara. Već je fra Paško Martinac bio započeo s tečajevima opismenjavanja jer je najveći broj župljana bio nepismen. Nastavio je i fra Bernardin. Zapisao je: “U godini 1939. održan je u župi veliki tečaj za nepismene i vrlo je lijepo uspio. Položilo je pred ispitnom komisijom ispit 56 djevojaka, koje sada nastoje raditi [na opismenjavanju] svaka u svojoj okolini.”⁷⁸ O tome je opširnu vijest donijela i mostarska *Kršćanska obitelj*. Dne 4. studenoga 1938. bio je ispit za 56 polaznica analfabetskoga tečaja u Čitluku. Najviše je s njima radio mjesni učitelj Osman Handžar, a u komisiji je bio i župnik fra Bernardin, koji je po svršetku ispita svakoj polaznici darovao “po jednu lijepu knjigu za spomen”.⁷⁹

U tekstu s početka 1939. godine navode se pak podatci za čitavu Hercegovinu, kao i nastojanja oko opismenjavanja. Najprije se iznose porazne brojke o nepismenosti među katolicima u Hercegovini; redovito premašuje 80% stanovništva, a pogotovo je velika, gotovo sveopća među ženskim svijetom. “Zar to nijesu brojke porazne za narodnu čast i svijet, žalosne za naš vijek? Mali evropski narodi, koji su kroz svjetske potrebe sačuvali neokrnjenu slobodu i imaju najnaprednije i najzadovoljnije države, kao Švicari, Nizozemci, Danci, Švedi i Norvežani, već odavno uopće nemaju nepismenih.” U Hercegovini je s tečajevima opismenjavanja već davno započeo fra Didak Buntić, a sada treba nastaviti. Osobito se oko toga trudi HKD “Napredak”, kao i franjevci: “Na prosvjetnoj konferenciji u Franjevačkom samostanu na Širokom Brijegu 27. X. 1938. zaključeno je, da se u 4 dekanije gdje su hercegovački franjevci dekani, ustanovi akcioni odbori za širenje pismenosti.” Rezultati nisu izostali. Tako i u župi Čitluk: “Nastojanjem veleč. o. župnika fra Bernardina Smoljana, mjesnog učitelja g. Osmana Handžara i načelnika općine g.

76 R. JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku*, str. 147-148.

77 Više o pošasti tučnjave u Brotnju vidi u: *Isto*, str. 175-181.

78 *Isto*, str. 192, 219, 277-278.

79 “Uspjeli tečaj za pobijanje nepismenosti”, *Kršćanska obitelj*, god. XXI, br. 12/1938., str. 380.

Rafe Juričića organiziran je tečaj za 56 osoba, koje su položile ispit pred državnom komisijom. Njihovo nastojanje, da organiziraju i drugi tečaj nije uspio, jer gotovo više i nema mlađeg nepismenog svijeta u njihovu mjestu.⁸⁰

Život i duhovnost župnika i župljana župe Čitluk

Mise su se radnim danom slavile u maloj crkvi - zapravo prvoj župnoj kući koju je sagradio prvi župnik fra Paško Martinac. Po preseljenju u novu rezidenciju ta je kućica pretvorena u crkvicu. Uza nju je na drvenim gredama bilo obješeno zvono.⁸¹ Fra Bernardin je namjeravao izraditi jednu kapelicu u samoj rezidenciji, u kojoj bi se mogle slaviti dnevne mise. No, provincijal je to preuređenje odgodio dok se ne posavjetuje s upravom Provincije. Na župnikove zamolbe da se to pitanje napokon riješi, provincijal mu je konačno 31. listopada 1936. zabranio preseljenje kapelice u rezidenciju.⁸²

Fra Bernardin je u Čitluku zatekao fra Silvestra Vasilja zv. Šelo, koji je tu bio duhovni pomoćnik već od 1933. godine.⁸³ No, stvari između njih dvojice nisu išle dobro. Tako je već u travnju 1937. godine fra Silvestar pisao provincijalu o samovolji upravitelja rezidencije fra Bernardina,⁸⁴ a u isto je vrijeme pisao i fra Bernardin o fra Silvestru: "Česti i nepromišljeni njegovi ispadi otežavaju rad u kući i župi. Vjernici nisu edificirani njegovim postupkom."⁸⁵ Samo koji dan kasnije fra Bernardin je pisao da mu više nije moguće živjeti s fra Silvestrom, te je dao ostavku na službe župnika i predsjednika rezidencije u Čitluku: "Pošto sam lično za vrijeme od jedne godine došao do zrela zaključka, da je cohabitatio s njime za me izravno štetan za duševno spasenje, to i ako teška srca izjavljujem, da ovim časom odlažem u ruke starešinstva službu župnika i prezesa na Čitluku i molim da mi se hitno imenuje nasljednik, a meni se odredi mjesto službe."⁸⁶ Uskoro je pisao i fra Silvestar. Izjavljuje da nije kriv, a fra Bernardin se ljuti na njega samo zato jer nije htio potpisati knjigu računa (primitke i izdatke rezidencije). On tvrdi da nije mogao potpisati stoga što drži da nisu bili uredno vođeni. Stoga je župnik tražio njegov premještaj. Po povratku iz Mostara, piše fra Silvestar, fra Bernardin je bio veseo što je uspjela promjena: fra Silvestra je, naime, uprava Provincije premjestila na Čerin. Piše: "Pobijedio me je u srditosti, ljutini i spekulaciji, ali nije u miroljubivosti i uljudnosti..."⁸⁷ Fra Sil-

80 "Naše selo sve više progledava," *Kršćanska obitelj*, god. XXII, br. 4/1939., str. 110-115.

81 R. JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku*, str. 108-111.

82 Arhiv Provincije: SP, sv. 116, ff. 179, 405, 406; sv. 117, ff. 117, 134.

83 Njegov životopis vidi u: R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevacu*, II. izd., str. 430-431.

84 Arhiv Provincije: SP, sv. 119 (dopis nije sačuvan, ali za nj znamo iz Urudžbenog zapisnika).

85 Arhiv Provincije: SP, sv. 119, f. 102.

86 Arhiv Provincije: SP, sv. 119, f. 101.

87 Arhiv Provincije: SP, sv. 119, ff. 162-166.

vestar je konačno na tu temu pisao 27. svibnja 1937. Žalio se kako ga je Silvestar ružno ispratio iz Čitluka na Čerin, ne davši mu ni otpremninu niti novac za prijevoz stvari. Naprotiv, fratri na Čerinu su ga primili srdačno i župnik je platio prijevoz stvari.⁸⁸ Fra Bernardin se nije više osvrtao na to, ali je uskoro poslao dopis u kojem je izrazio nezadovoljstvo novim pomoćnikom fra Cvitanom Dodigom.⁸⁹ Piše o nekim negativnim stvarima iz bivšeg fra Cvitanova boravka u Čitluku (1932./33.), osobito vezano za svojevóljno uzimanje novca od misnih intencija i od milostinje, kao i kućnoga novca bez dopuštenja poglavara. On je tražio mladoga pomoćnika, a dobio opet starca.⁹⁰ Fra Cvitan se pak početkom svibnja 1938. godine tužio na veliku hladnoću, 11-12 gradi ispod ništice. Tražio je nešto peći u sobi, ali mu je fra Bernardin rekao da je to provincijal zabranio. Traži stoga od provincijala dozvolu za peć. Uskoro je fra Bernardin pisao provincijalu da je fra Cvitan zadovoljan s rješenjem o grijanju kuće: "Grije se od mile volje sad u kuhinji, sada u blagovaonici." Ali se počeo žaliti na bolove u želudcu. Liječnik ga je pregledao, misli da nije ništa ozbiljno, ali ga šalje u Mostar na detaljniji pregled.⁹¹ Fra Cvitan je u Čitluku ostao samo godinu dana, do proljeća 1938. godine, a onda je, čini se, godinu dana fra Bernardin ostao sam. U proljeće 1939. za pomoćnika je dobio fra Branka Šuška, a iz Čitluka su njih dvojica otišli zajedno, u proljeće 1941. godine.⁹²

Početkom studenoga 1938. godine fra Bernardin je tražio dopuštenje provincijala da postavi i blagoslovi Put križa u župnoj crkvi u Čitluku, što je provincijal uskoro i dopustio.⁹³ O tome je kratki izvještaj donijela mostarska *Kršćanska obitelj*:

Na opću želju naroda nabavio je župnik Fra Bernardin Smoljan novi Križni put za župsku crkvicu. Na 13. ov. mj. slike su i križi svečano blagoslovljeni i obavljena prvi put pobožnost Križnoga puta. Koliko je narod sretan, da je dobio Križni put i koliko mu od srca dolazi štovanje sv. Križa, vidilo se je jasno prilikom obreda blagoslova i postavljanja Križnoga puta, čemu je s najvećom pobožnošću prisustvovalo nepregledno mnoštvo vjernika.⁹⁴

U srpnju 1939. provincijal je tražio od generala Reda obedijenciju za hodočašće u Lourdes fra Bernardinu Smoljanu i fra Grgi Vasilju.⁹⁵ O samom putovanju nisam pronašao podatke.

88 Arhiv Provincije: SP, sv. 119, ff. 277-278.

89 Njegov životopis vidi u: R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevacu*, II. izd., str. 126-127.

90 Dopis od 9. rujna 1937. (Arhiv Provincije: SP, sv. 120, f. 240).

91 Arhiv Provincije: SP, sv. 123, f. 119.

92 R. JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku*, str. 331.

93 Arhiv Provincije: SP, sv. 125, ff. 305, 306 (dopuštenje nedostaje, ali za nj znamo iz Urudžbenog zapisnika).

94 "Blagoslov Križnog puta," *Kršćanska obitelj*, god. XXI, br. 12/1938., str. 380.

95 Arhiv Provincije: SP, sv. 127, f. 222.

Fra Bernardin je 15. srpnja 1940. poslao Provincijalatu detaljno izvješće o održanim duhovnim vježbama u čitlučkoj rezidenciji za franjevce Broćanskoga dekana. Bila su osmorica sudionika, obrađeno je 18 tema u šest dana, a duhovne je vježbe predvodio upravo fra Bernardin. Piše na kraju: "Svi su egzercitanti na vrijeme pristupili na duhovne vježbe te ozbiljno shvativši njihovu važnost držali su se tačno dnevnoga reda i predali se miru i sabranosti."⁹⁶

U vrijeme prije Drugoga svjetskog rata, a i kasnije Crkva u Hrvata osobito je bila zauzeta na širenju duhovnosti prema bl. Nikoli Taveliću, koji je bio beatificiran još 1889. godine; molilo se na nakanu njegove kanonizacije (svetim će biti proglašen tek 1970. godine). I fra Bernardin je u župi Čitluk sve učinio na tu nakanu. Tako je mogao 20. studenog 1940. izvijestiti Provincijalat da je prošle godine na svetkovinu Krista Kralja, zaštitnika župe Čitluk, 29. studenoga bila blagoslovljena velika zidna slika blaženika, ulje na platnu, koju je župnik naručio od Odbora Svete Zemlje u Zagrebu, te je tom prilikom izrekao govor o bl. Nikoli. K tome je podijelio preko 800 sličica vjernicima, s kojih oni svaku večer mole molitvu tiskanu na pozadini sličice. Dana 12. studenog 1939. rečena je misa i propovijed o bl. Nikoli, a od 14. do 16. studenog 1940. održana je trodnevnica njemu u čast, te je 17. studenog župnik održao propovijed na tu temu. Naglašava da pojedini vjernici mole i kleče pred velikom slikom, te ju urešuju raznim cvijećem i daju milodare u čast bl. Nikole.⁹⁷

S kraja 1940. godine potječe jedno pismo fra Bernardinovo provincijalu fra Krešimiru Pandžiću, u kojem se on čudi na neke primjedbe vezane za raspored misnih slavlja u čitlučkoj župi. Provincijal je na to odgovorio da je fra Bernardin primjedbu, koju je on uputio njegovu pomoćniku fra Branku Šušku, shvatio odveć ozbiljno i da je nakana primjedbe bila samo to da se promisli o rasporedu misa kakav je uveo bivši župnik fra Paško Martinac. No, iz fra Bernardinova pisma saznajemo s kojom je on ozbiljnošću i revnošću vršio svoju župničku službu. Navodi tako da tijekom njegova župnikovanja ni jedan vjernik nije umro neopremljen svetim sakramentima, da vjernici u velikom broju dolaze na svete mise, pa i običnim danima, da se s vjernicima vrše razne pobožnosti. Skoro svi vjernici se ispovijedaju, i više puta godišnje. Štoviše, stanje je toliko dobro da su pučki misionari, koji su držali misije u župi, izjavili da župi Čitluk misije nisu ni potrebne; toliko se dobro s njima radi. "Toliko kao odgovor naslovu na usmene napomene, a ja ću nastaviti - kako mi je i dužnost - ono i onako raditi, što mi diktira savjest i moje uvjerenje i stvarna potreba vjernika. Za sve to bit će mi cijela i dovoljna hvala i nagrada to, ako se dopadnem Bogu."⁹⁸

96 Arhiv Provincije: SP, sv.130, f. 426.

97 Arhiv Provincije: SP, sv. 131, f. 437.

98 Dopisi od 11. i 14. prosinca 1940. (Arhiv Provincije: SP, sv. 131, ff. 502, 503).

Zbog veličine rezidencije u Čitluku provincijal i meštar bogoslova znali su za praznike poslati bogoslove iz Mostara u Čitluk. Tako je bilo i u travnju 1941. godine, čini se za uskrсне blagdane. Tom je prigodom došlo do nekoga nesporazuma; naimе meštar fra Jerko Mihaljević javio je provincijalu da je fra Bernardin bogoslove vratio u Mostar prije vremena. No, on je tvrdio da je stvarnost bila potpuno drukčija: “Oni su sami rekli da ih meštar zove, a ja sam im rekao, da se opet povrate, ako ih ne zovu još. Pošto je sada jasno, da taj poziv uistinu nije uslijedio, to ih Vi ponovno k meni pošaljite i neka stoje, dokle ih god volja, jer kod mene ima i prostora i srca.”⁹⁹

Voditelj velikih župnih misija

Fra Bernardin je bio i voditelj župnih velikih misija, osobito u svetoj hrvatskoj godini 1941. Krajem ožujka te godine poslao je izvještaj o trima misijama: u župama Gradnići, Ružići i Tihaljina. U Gradničima je s njim bio fra Tomo Zubac. Misije su trajale četiri dana. Odaziv vjernika bio je izvanredan: sakramente je primilo preko 90% odraslih vjernika u župi. U Ružićima je drugi misionar bio fra Serafin Vištica. Odaziv vrlo dobar: ispovijedalo je pet svećenika, a ispovjedilo se preko 80% odraslih župljana. U Tihaljini je, čini se, bio sam. Ispovijedalo je pet svećenika. Odaziv naroda dobar: sakramente je primilo oko 65% odraslih župljana.¹⁰⁰ Već je prije, početkom godine, provincijal tražio od fra Bernardina da pođe držati misije u Zagrebačkoj nadbiskupiji ili pak u južnoj Hercegovini. Fra Bernardin nije bio oduševljen, jer nije imao spremljene propovijedi za velike misije, a k tome je sa župljanima namjeravao započeti radove na župnoj crkvi u Čitluku. No, ipak je pristao, ali radije u Zagrebačku nadbiskupiju jer je tu trebao ostati kraće vrijeme.¹⁰¹ Čini se da ga je provincijal poštedio, te poslao u tri župe koje su vodili hercegovački franjevci, kako je naprijed rečeno.

Već prije toga održane su misije u župi Gradac - Blizanci (danas župa Gradina), od 25. do 29. kolovoza 1940. Vodila su ih trojica misionara: fra Bernardin Smoljan, fra Serafin Vištica i fra Rufin Šilić. Uspjele su izvanredno. “Svetoj ispovijedi i pričesti pristupilo je 1550 osoba, a to znači cijela župa bez iznimke, izuzev naravno 250 djece, koja nijesu još pristupila prvoj pričesti i ono 250 osoba, što se nalaze na radovima i službama izvan župe.” Misionari su posjetili i bolesne i nemoćne u župi. “Kroz čitavo vrijeme misija vladao je neki sveti mir i skrušenost po čitavom kraju. Svak je osjetio svetost vremena.”¹⁰²

99 Arhiv Provincije: SP, sv. 133, f. 427.

100 Arhiv Provincije: SP, sv. 133, f. 256.

101 Arhiv Provincije: SP, sv. 133, f. 35.

102 “Svete misije u župi Gradac – Blizanci,” *Kršćanska obitelj*, god. XXIII, br. 10/1940., str. 312-313.

Fra Bernardin i Treći franjevački red

Očito je da je fra Bernardin bio veoma zauzet oko rada s članovima Trećega reda (danas se službeno naziva Franjevački svjetovni red, FSR, lat. OFS). On je već kao profesor na Širokom Brijegu nekoliko godina bio i duhovni voditelj Trećega reda u toj župi. U jednom dopisu iz listopada 1916. on piše da je Treći red preuzeo prošle godine i, koliko mu je vrijeme dopuštalo, “poradio (je) oko procvata iste” nabožne udruge. Držao je mjesečne govore članovima, kao i povremene propovijedi na pučkim misama, potičući članove na djelotvornu međusobnu ljubav. “Naglasivao sam osobito kao stvari koje odgovaraju duhu III. reda: potpomaganje radom i novcem osirotjelih susjeda, kao i tješjenje žalosnih zbog kakva udara u ovo ratno doba.” K tome je širio među njima dobru štampu, prije svega izdanja poučnih knjiga Društva sv. Jeronima iz Zagreba, a nastojao je i da bi se što više njih pretplatilo na mostarsku *Kršćansku obitelj*, koju su izdavali franjevci. K tome je pisao i čitao pisma koja su upućivali vojnici s ratišta. Broj članova Trećeg reda u župi Š. Brijeg bio je blizu 1500, a on sam je u Red primio 90 novih članova, a uskoro će, piše, primiti još lijepi broj novih članova. “Za pokojne trećoredce na ratištu kao i za žive tamo dao sam posebno moliti.”¹⁰³

O njegovoj brizi za napredak Trećega reda dovoljno se može saznati iz odličnog referata koji je održao 1940. godine, kao i iz izvještaja o upravi Trećega reda u župi Čitluk. Naime, Crkva u Hrvata odlučila je tijekom 1940. i 1941. godine proslaviti 1300. obljetnicu prvoga dodira hrvatskoga naroda sa Svetom Stolicom, a Franjevački red k tome i 700. obljetnicu povezanosti Reda i hrvatskoga naroda. U tu je svrhu provincijal hercegovačkih franjevaca Krešimir Pandžić 9. kolovoza 1940. uputio dopis svoj braći, te ih pozvao na kongres franjevaca na Širokom Brijegu. Kongres je održan 4. rujna 1940. Nazočio mu je mostarsko-duvanjski biskup Alojzije Mišić, generalni defnitor i ekonom Reda fra Dominik Mandić, provincijal i iznimno velik broj braće. No, to nije bio samo slavljenički sastanak, nego prije svega radni. Na kongresu je, naime, održano nekoliko predavanja o aktualnim temama, a prvo je održao upravo fra Bernardin. Tema: “Referat o Trećem redu u Hercegovini.” Upravo je fascinantno kako se dobro spremio za referat, ali još više koliko mu je ta tema bila na srcu. Navodi nekoliko puta da je sami papa Leon XIII. u drugoj polovici 19. st. izjavio da budućnost Crkve ovisi o radu Trećega reda, te pozvao sve katolike da se učlane u taj red: “Preporod svijeta očekivam od djelovanja III. Reda sv. Franje” i: “Preporod ljudskoga društva ima biti ili franjevački ili nikakav.” Njegovu su želju podržali i njegovi nasljednici na papinskoj stolici, a zanimljivost je da su sve pape u posljednjih 100 godina bili članovi Trećega reda. Navodi i da je Treći red dotada dao oko 30 svetaca i 60 bla-

103 Arhiv Provincije: SP, sv. 46, ff. 151-152.

ženika. Kakvo je stanje u Hercegovini? Autor navodi da su neke europske zemlje, prije svega Italija, Francuska, Njemačka i Poljska daleko odmakle od hrvatskoga naroda. Hercegovina je kvantitativno daleko odmakla od drugih franjevačkih provincija u hrvatskom narodu, ali posve je drugo pitanje kvaliteta: "Treći red nekako životari, ali nema cvatanja, nema razvijanja. Impozantan je broj okruglo 19.000 trećoredaca, što danas prema izvještajima župnika ima naša Hercegovina. Brojem nadmašujemo ne samo pojedinački svaku drugu hrvatsku provinciju nego, ako se ne varam, malo da ne nadvisujemo sve druge skupa. Kvantitativno smo na čelu, a sumnjam da li smo i kvalitativno." Treba poraditi da se stvari umnogome poprave, jer: "Stanje III. Reda jest mjerilo vjerskoga života u našim krajevima." Na kraju svoga odličnog predavanja fra Bernardin predlaže rezoluciju u osam točaka:

- 1) Kongres izražuje želju i podnosi molbu Provincijalnom Starješinstvu, da bi se već u ovoj školskoj godini uvelo u našoj bogosloviji obvezatno predavanje o III. Redu i njegovu vođenju.
- 2) Kongres zaključuje, da se kod svake uprave III. Reda u Hercegovini drži posebna za to knjiga, u kojoj će se bilježiti održane mjesečne skupštine trećara, sadržina izrečenih govora, sastanci trećoredske uprave s napomenom zaključenih stvari. Mjesečne skupštine neka se drže redovito svake prve nedjelje u mjesecu, iznimno na patrone III. Reda.
- 3) Kongres je mišljenja, da se ima u svakoj župi osnovati sekcije među trećarima, kao na pr. Sekcija sv. oltara, kršćanske ljubavi, dobre štampe i za misije.
- 4) Kongres smatra korisnim, da se upravitelji trećara u pojedinim dekani-jama sastanu barem jednom u godini na dogovor i savjetovanje o trećem Redu.
- 5) Kongres moli oce misijonare, da održe prigodom misija po jedan govor o III. Redu.
- 6) Kongres želi, da mp. otac Provincijal podvrgne prigodom kanonske vizite strogoj kontroli trećoredske zapisnike i društveni rad.
- 7) Pozivaju se upravitelji III. Reda, da kod isključivanja nedostojnih trećara postupaju sa što višom strogošću.
- 8) Službeno glasilo hercegovačkih trećara je Kršćanska Obitelj.¹⁰⁴

A kako je to izgledalo u stvarnosti, izvješćuje isti fra Bernardin iz Čitluka, župe u kojoj je upravo on bio župnikom i voditelj Trećega reda, u dopisu od 10. siječnja 1941.

104 Bernardin SMOLJAN, "Referat o trećem Redu u Hercegovini," *Hercegovina franciscana*, sv. IV, Mostar, 1940., str. 8-18.

1. Živih trećara u ovoj Zadruzi imade sada:

muških	38
ženskih	325
novaka	9 - 372
2. Zadruhu je osnovao dne 25. kolovoza 1922. O. fra Paško Martinac.
3. Mjesečne trećoredske skupštine drže se redovito svake prve nedjelje ili svetkovine u mjesecu.
4. Trećari se osobito odlikuju revnim pohađanjem svete mise, čestim primanjem sv. sakramenata i dobrovoljnim doprinosima za crkvene potrebe.
5. Zadnji put su Trećari obavili svoje duhovne vježbe prigodom svetih pučkih misija pred svetkovinu Krista Kralja.
6. Svi mladići i djevojke, koji se sada spremaju po sjemeništima za redovnički ili svećenički stalež, iz dobrih su trećoredskih kuća. Ovaj se čas 7 mladića nalazi u franjevačkim i dominikanskim internatima a 9 pripravnika za red Franjevki ili Milosrdnih Sestara.
7. Glasnik sv. Franje prima 4 a Kršćansku obitelj 118 Trećoredaca.¹⁰⁵

Iz navedenoga je jasno da je fra Bernardin u svojoj župi u praksu proveo ono što je iznio u svome referatu. Uistinu, 363 trećoredca i 381 novak - impozantne brojke: ukupno 744 što punopravnih članova, što pripravnika! Ako znamo da je župa 1940. godine imala 2744 župljana, to znači 27% župljana! A kad se tome doda i kvaliteta, o čemu piše župnik, onda se svakako mogao ponositi svojom trećoredskom zajednicom.

Gvardijan i župnik na Humcu

Posljednja aktivna fra Bernardinova služba bila je gvardijanska i župnička na Humcu. Tako je završio svoj "krug" djelovanja u sva tri tada postojeća samostana u Hercegovini: najprije Široki Brijeg, potom Mostar i konačno Humac (onaj u Tomislavgradu dovršen je tek 1940. godine).

Za svoga mandata, od 1941. do 1943. godine, fra Bernardin se uglavnom brinuo oko samostanske ekonomije jer nije zatekao baš blistavo stanje. Rat je započeo, veze nisu bile sigurne, nedostajalo je osnovnih namirnica. O tome je pisao fra Dominiku Mandiću, defnitoru i ekonomu Franjevačkog reda u Rimu. Izrijekom piše da je premješten na Humac kako bi izvukao samostan iz lošega ekonomskog stanja u kojem ga je ostavila prethodna uprava na čelu s fra Augustinom Matićem, te ujedno

105 Arhiv Provincije: SP, sv. 134, f. 557.

moli fra Dominika da mu u tome pomogne, prije svega da mu u Vatikanu isposluje dozvolu za unifikaciju misa. Drugih prihoda osim od misa gotovo da i nema.¹⁰⁶

U dopisu provincijalu iz sredine kolovoza 1941. fra Bernardin se tužio da je fra Augustin Matić polazeći na Čitluk sa sobom odveo jahaćeg konja, pa je ogromna humačka župa ostala bez ijednog. Traži intervenciju Provincijalata.¹⁰⁷

Istodobno je poslao izvješće o godišnjim potrepsčinama humačkoga samostana: brašna (žita) 180 kvintala, masti 1000 kg, šećera 700 kg, petrulje 800 litara. Nastavlja:

Napominjem samo najglavnije stvari. Imajte na pameti, da ovdje nema nikakve organizirane aprovizacije. Nemoguće je školu držati i bilo što ozbiljnije raditi bez rasvjete. Prijeka je dakle nužda, da imamo na vrijeme dovoljno petrulja.

Urediti peć preka je potreba. Drva nedovoljno a obitelj brojna. Molio bih Vas da se date propitati u Mostaru za jednoga poštenoga i vješta majstora za pravljenje peći i da ga amo pošaljete, da on to vidi i pregleda, pa će se onda znati, što bi trebalo pribaviti i koliko bi sve to stajalo. Stvar je glede peći vrlo urgens.¹⁰⁸

Škola koju gvardijan spominje je zapravo studij filozofije koji se držao na Humcu (kao izdvojeni odjel mostarske Franjevačke bogoslovije). Krajem 1942. godine bila je uređena i klerička kapelica u samostanu, u dijelu u kojem su boravili bogoslovi studenti filozofije. Njihov odgojitelj fra Dobroslav Šimović molio je provincijala da može slaviti misu u kleričkoj kapelici, što mu je provincijal i dopustio, te ovlastio gvardijana fra Bernardina da obavi blagoslov kapelice. No, dodaje da za stalno držanje Presvetoga u kapelici treba tražiti dozvolu iz Rima.¹⁰⁹

Nisam siguran je li riječ o peći koju je trebalo izgraditi, ali je provincijal fra Krešimir Pandžić 19. siječnja 1943. javio gvardijanu fra Bernardinu da je namještaj za kuhinju na Humcu izrađen na Širokom Brijegu, te da bi s Humca trebalo poslati kola i konje da sve to prevezu na Humac. Uz to provincijal želi da se razdvoje momci i radnici iz kuhinje od braće laika i laičkih kandidata jer je bez "separacije" nemoguće odgojiti laički pomladak.¹¹⁰

Fra Bernardin je muku mučio i s nekim fratrima, a osobito se žalio na fra Placida Pandžića i na fra Vinka Nuića zbog neuredna života i neposluha.¹¹¹ Ali bilo je i

106 Arhiv Provincije: Ostavština fra Dominika Mandića, sv. 1, god. 1941., ff. 135, 141, 234 (dopisi od 22. lipnja, 5. srpnja i 18. listopada 1941.).

107 Arhiv Provincije: SP, sv. 134, f. 193.

108 Arhiv Provincije: SP, sv. 134, f. 194. Urgens (lat.) - hitna, urgentna.

109 Dopis od 15. studenog 1942. (Arhiv Provincije: SP, sv. 137, f. 276).

110 Arhiv Provincije: SP, sv. 139, f. 41.

111 Arhiv Provincije: SP, sv. 134, ff. 295, 403; sv. 135, ff. 47, 105, 209.

obrnutih slučajeva. Tako su se profesori na Humcu fra Branko Marijić, fra Gračijan Raspudić i fra Kruno Pandžić krajem listopada 1942. žalili na samostansku upravu, na što je odgovorio gvardijan fra Bernardin. Danas je nepoznato o čemu je konkretno bila riječ jer su dokumenti kasnije uništeni ili sklonjeni.¹¹² Početkom lipnja 1943. gvardijan fra Bernardin žalio se provincijalu na držanje nekih samostanskih članova prigodom boravka generalnog vizitatora fra Vladimira Radonića na Humcu. Na to je odgovorio provincijal tri dana kasnije, ali i ti su dopisi kasnije sklonjeni.¹¹³

U dopisu od 3. ožujka 1943. fra Bernardin izvještava provincijala da u humačkom samostanu boravi njemačka vojska.¹¹⁴ Prema samostanskoj kronici njemačka je vojska 16. ožujka 1943. potpuno zauzela klerikat, 23. svibnja hrvatska legija je došla na njihovo mjesto, 25. lipnja ponovno je došla vojska i zaposjela klerikat, 14. studenoga i novo krilo samostana. Zbog nedostatka prostora u starom samostanu privremeno su stariji fratri premješteni u susjedne župe. Vojska je 5. studenog zauzela i novicijske prostorije.¹¹⁵ Upravo u toj činjenici valja gledati uzroke kasnijega uništenja samostana po savezničkoj avijaciji. Saveznici su, naime, u kolovozu i rujnu 1944. pet puta bombardirali samostan i teško ga oštetili: južno je krilo izgorjelo, zapadno napola porušeno, a istočno narušeno. Tako je samostan pred kraj rata izgledao kao sablasna ruševina, a k tome je većina fratara iz njega bila pobjegla pred partizanima pa je sve bilo prava pustoš!¹¹⁶

Konačno je u srpnju 1943. godine došlo vrijeme da se fra Bernardin riješi gvardijanske službe. Njegovim nasljednikom imenovan je fra Marijan Zubac. Novi provincijal fra Leo Petrović molio ga je da ostane još koji dan na Humcu dok ne dođe novi gvardijan, inače profesor na Širokom Brijegu, koji mora nazočiti na maturalnom ispitu đaka u širokobriješkoj gimnaziji.¹¹⁷

Generalni vizitator zagrebačke provincije

Generalna uprava Franjevačkog reda imenovala je - a zacijelo pod utjecajem generalnog definitora fra Dominika Mandić - fra Bernardina generalnim vizitatorom provincije sv. Ćirila i Metoda u Hrvatskoj. O tome ga je obavijestio general Reda fra Leonardo Bello u dopisu od 7. travnja 1942.¹¹⁸ Redovito se za tu službu biraju

112 Arhiv Provincije: SP, sv. 137, f. 233 (za dokumente znamo samo iz Urudžbenog zapisnika).

113 Arhiv Provincije: SP, sv. 140, f. 40 (za dokumente znamo samo iz Urudžbenog zapisnika).

114 Arhiv Provincije: SP, sv. 139, f. 145.

115 "Iz Provincije: Humac," *Hercegovina franciscana*, sv. VI, Mostar, 1944., str. 43-45.

116 Arhiv Provincije: SP, sv. 144, ff. 5-8, 37, 89-90, 106, 307-308, 349-350, 351-353, 421.

117 Arhiv Provincije: SP, sv. 140, f. 193.

118 Arhiv Provincije: SP, sv. 135, f. 403.

sposobni i pouzdani franjevci, pa i taj podatak govori o ugledu koji je fra Bernardin uživao u franjevačkim krugovima. Inače su vizitatori dobivali naslov “mnogopoštovani”, kao provincijali. Njegova je zadaća bila pohoditi sva bratstva i sve pojedine franjevce određene provincije, te o tome podnijeti izvještaj generalu Reda, a potom predsjedati kapitulom provincije, na kojem se birala nova uprava.

Fra Bernardin je uskoro pošao u službeni pohod zajednicama provincije sv. Ćirila i Metoda i dovršio ga najkasnije do srpnja 1942. godine. U dopisu fra Dominiku Mandiću od 21. lipnja 1942. navodi da, iako je od mađarskih vlasti više puta traženo da dođe u tri samostana pod mađarskom okupacijom, dopuštenje još uvijek nije stiglo. Mađari su čvrsto držali ono što su oteli od Hrvata u Međimurju.¹¹⁹

Početkom srpnja bio je u Zagrebu, o čemu saznajemo iz dopisa provincijala fra Krešimira Pandžića, koji mu je pisao o stanju samostana na Humcu (kojemu je fra Bernardin još uvijek bio gvardijan). Preporučuje mu brigu oko prehrane i grijanja samostana, te piše o planovima oko kupovine provincijske kuće u Zagrebu. Obavještava ga da je poslao i jednu veću skupinu kandidata za laike na Humac, jer tamo ima više slobodnih prostorija. Potiče da se što prije vrati na Humac da ne bude veće štete vezano za laike i za ekonomiju samostana.¹²⁰

Dana 9. srpnja 1942. fra Bernardin je brzojavno javio izbor nove uprave zagrebačke provincije; za provincijala je izabran fra Modesto Martinčić, za kustosa (danas se naziva vikar Provincije) fra Florenc Žorjan, a za definitore fra Inocencije Zrinjski, fra Hugolin Maković, fra Gaudencije Kujundžić i fra Dionizije Androšec.¹²¹ Bivši provincijal fra Mihovil Troha zahvalio je D. Mandiću “za očinsku uslugu i ljubav, kojom ste nam našli i odredili tako dobrog, taktičnoga i sposobnoga Vizitatora u osobi mnogopošt. O. Bernardina Smoljana”.¹²² Ovo je jedno sjajno priznanje kakve su sposobne ljude u to vrijeme imali hercegovački franjevci! I sami fra Bernardin je istoga dana (14. srpnja 1942.) izrazio zadovoljstvo završenim kapitulom, te izjavio da je radio kako je najbolje umio. Najavio je Mandiću da ide nekoliko dana u toplice i da će nastojati pronaći hrane za humački samostan. U Hercegovinu se ne može nego avionom. “Via ferrea ab Ivan ad Konjic destructa,” piše latinski (željeznica od Ivan-planine do Konjica je uništena). Dodaje da iz Hercegovine nema osobitih vijesti. “Čule čeka na Papinu Bulu, a hrvatska vlada ne popušta. Šarić, Stepinac i zloglasni Marcone ne miruju. Vidjet ćemo šta će se sve iz toga izleći. Fra Stjepan Naletilić, koga su partizani odveli, nije još pronađen. Drži se za sigurno da je stradao. Kod nas dolje velika suša. Očekuje se teška bu-

119 Arhiv Provincije: Ostavština D. Mandića, sv. 2, god. 1942., f. 43.

120 Arhiv Provincije: SP, sv. 136, f. 175.

121 Arhiv Provincije: SP, sv. 136, f. 198.

122 Arhiv Provincije: Ostavština D. Mandića, sv. 2, god. 1942., f. 52.

dućnost radi prehrane. Već ovaj slučaj kod Ivana onemogućuje za dugo dopremu hrane za nas i svijet.¹²³ Fra Bernardin na ovaj način izražava ogorčenost što za novoga biskupa u Hercegovini, nakon smrti biskupa Alojzija Mišića, nije izabran hercegovački franjevac, kako su fratri očekivali, nego dijecezanski svećenik Petar Čule, a tome su kumovali prije svega sarajevski nadbiskup Ivan Šarić, a potom i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac i papinski nuncij Ramiro Marcone (ili se barem tako općenito smatralo).¹²⁴ Fra Stjepan Naletilić bio je župnik u Kongori, kojega su partizani u svibnju 1942. odveli iz župnoga stana i uskoro ubili na planini Ljubuši.¹²⁵

Tako je završila fra Bernardinova služba generalnog vizitatora u provinciji sv. Ćirila i Metoda, te valja pretpostaviti da se uskoro vratio u Hercegovinu.

Zdravstvene poteškoće

Fra Bernardin je osjećao neke zdravstvene poteškoće pa je početkom kolovoza 1933. molio provincijala dozvolu da može, po liječnikovu savjetu, poći u Zagreb radi liječničkog pregleda.¹²⁶ Nije navedeno o kakvoj je bolesti riječ. Pet godina kasnije, krajem srpnja 1938. tražio je od provincijala dopuštenje da bi mogao poći u toplice u Topusko, u "blatne kupelji". Provincijal je udovoljio njegovoj molbi.¹²⁷

Kao gvardijan na Humcu tužio se provincijalu krajem lipnja 1943. godine na svoje zdravlje:

Nakon navršenih 35 godina službe u Provinciji osjetio sam zadnje dvije godine naglo i upadno slabljenje čitavoga tjelesnog ustrojstva. Postoji mogućnost da se radi i o kakvoj podmukloj bolesti. Imam slabo ili bolje nikakvo spavanje. Jelo, pa i bolje, slabo mi ide u tek. Umara me i malo veći tjelesni ili duševni posao, što prije nije bio nikada slučaj.

Da mi se omogući dobra pregledba liečnika i pruži prilika, da se - ako je to uopće moguće - tjelesno i duševno oporavim i osvježim, molim prečasnog Starešinstvo, da me za jednu godinu oslobodi svake obvezatne službe u samostanu i na župi. Nema ni govora o tome, da bi(h) se ja uklanjao radu za Provinciju nego mi ovo po savjesti diktira jasno poznato moje zdravstveno

123 Arhiv Provincije: Ostavština D. Mandića, sv. 2, god. 1942., ff. 54-55.

124 O izboru don Petra Čule za mostarsko-duvanjskog biskupa vidi: Ratko PERIĆ, "Imenovanje don Petra Čule mostarsko-duvanjskim biskupom," *Službeni vjesnik biskupija Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske*, br. 1/2009., str. 77-89; Robert JOLIĆ, "Franjevački 'vjekovni' mentalitet?," *Hercegovina franciscana*, br. 5 (2009.), str. 551-555.

125 Detaljnije o tome vidi ovdje u njegovu životopisu, str. 587-594.

126 Arhiv Provincije: SP, sv. 199, f. 373.

127 Arhiv Provincije: SP, sv. 124, ff. 428, 429.

stanje. Čim se barem donekle oporavim, sam ću zamoliti, da mi se dade bilo kakav posao u korist zajednice, u kojoj sam i za koju uvijek radio.¹²⁸

Samo koji dan kasnije provincijal fra Leo Petrović poslao mu je obedijenciju da pođe na liječenje u Varaždinske Toplice.¹²⁹

U dopisu provincijalu od 20. rujna 1943. fra Bernardin je opisao svoje putovanje u toplice i poteškoće s kojima se susreo. Pošao je iz Mostara 10. kolovoza, a do Zagreba putovao punih pet dana zbog ratom uzrokovanih loših prometnih veza, a potom je morao čekati osam dana da dođe u Krapinske Toplice zbog prekida željezničke pruge. U toplicama je bio od 21. kolovoza do 16. rujna. Na povratku u Zagreb osjetio je “neopisive bolove” u želudcu. Stoga je morao ostao u bolnici: “Kod pregleda liječnici su” pronašli “veliki čir u želucu”, te su ga zadržali u bolnici zbog “opasnosti pogoršanja”. Sada je jasno koji je uzrok bio njegovu slabljenju, o čemu je prije pisao provincijalu: “Dulje sam vremena osjećao te bolove ali u manjoj mjeri pa sam preko toga prelazio. Sad sam dolijao i moram se predati sudbini.” Uskoro očekuje operaciju, čiji je ishod neizvjestan: “Ako bude rak i zna mi se što me čeka; ako bude obični čir, ne zna se da li će operacija biti uspješna radi visokih godina.” Traži dispencu od moljenja brevijara dok je u bolnici. Moli da se prenesu njegove čestitke fra Grgi Vasilju koji je imenovan gvardijanom u Mostaru, te ujedno da se rekne jedna misa na njegovu nakanu na Gospinu oltaru “i to ne po smrti nego po primitku ove moje zamolbe”.¹³⁰

Provincijal fra Leo Petrović mu je pisao 27. rujna 1943. Oslobađa ga moljenja brevijara, obavještava da je gvardijan fra Grgo rekao misu na njegovu nakanu, te da se ne brine za plaćanje liječenja i ostale osobne troškove. Provincijal ga hrabri: “Veoma sam iznenađen Vašom viešću o konstataciji Vaše bolesti. Samo opet nemojte Vi još nadodavati i gore misliti nego li je. Čir je istina neugodna stvar, ali ne treba nade gubiti i malaksavati. Nadajmo se od Boga pomoći i pouzdajmo se u liječničku spretnost. Ako Bog da sve će biti bolje negoli mi mislimo.”¹³¹

I uistinu nije bilo tako strašno; čir je operiran, a fra Bernardin je preživio i vratio se u Hercegovinu. U Mostaru je bio 7. studenoga. Troškovi boravka u toplicama i putovanja iznosili su 18.640 kuna, što je uglavnom platio Provincijalat. U to je uračunato i 830 kuna koje su mu ukradene s lisnicom. U to nije uračunato liječenje u bolnici (operacija čira) i liječenje zubi; to je platio fra Trpimir Musa, predsjednik kuće hercegovačkih franjevaca u Zagrebu, i računi su bili u njega.¹³²

128 Arhiv Provincije: SP, sv. 140, f. 103.

129 Arhiv Provincije: SP, sv. 140, f. 250.

130 Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 95. Na kraju piše: “Pisano na koljenu!”

131 Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 96.

132 Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 260.

Tako je dakle fra Bernardin bio odsutan iz Hercegovine od 10. kolovoza do 7. studenog 1943. - dakle gotovo puna tri mjeseca.

Posljednji mjeseci života i smrt u veljači 1945.

Uskoro po povratku s liječenja fra Bernardin je premješten s Humca u župu Tihaljinu. No, on će, kako ćemo vidjeti, to kratko razdoblje provesti u župi Blizanci (danas Gradina), a ne u Tihaljini.¹³³ Razlog preseljenju bilo je - kako je naprijed rečeno - zaposjedanje velikog dijela samostanskih prostorija po njemačkoj, a jedno vrijeme i hrvatskoj vojsci. Osim fra Bernardina provincijal je dopisom od 16. studenog 1943. premjestio s Humca i druge, uglavnom starije, franjevce: fra Silvestra Vasilja na Čitluk, fra Ciprijana Brkića u Vitinu, fra Križana Galića u Goricu, fra Ćirila Ivankovića u Gradniće, fra Milu Miloša u Tepčice i fra Veselka Milasa u Veljake.¹³⁴

Sredinom siječnja 1944. provincijal je tražio od Ministarstva pravosuđa i bogotštvlja umirovljenje sedmorice isluženih svećenika, među kojima i fra Bernardina Smoljana. Navodi njegove službe od 1908. do 1944., te za godinu 1943./44. navodi da je "kapelan u Blizancima", što znači da je od studenoga 1943. do tada (siječanj 1944.) bio u Blizancima, a ne u Tihaljini, kako je prvotno bilo određeno.¹³⁵ Svakako, u Blizancima je bio kraće od dva mjeseca. U obrazloženju svoje molbe da se fra Bernardin umirovi, provincijal navodi: "Radi bolesti i slabosti postao je nesposoban za svaku službu. /Radi toga ga je Provincijalat hercegovačkih franjevaca 5. I. 1944. razriješio svake službe i ostavio ga u samostanu na Humcu kao nemoćna i izsluženoga svećenika./ Moli se Naslov, da izvoli O. fra Bernardinu Smoljanu odobriti beriva kao izsluženom svećeniku (mjesečno 3.000 Kn.) počevši od 1. II. 1944." Uskoro je Ministarstvo odobrilo navedeni prijedlog, te umirovilo fra Bernardina s mjesečnom mirovinom od 4000 kuna. Naredbu je potpisao dr. fra Radoslav Glavaš, pročelnik, inače član Hercegovačke franjevačke provincije.¹³⁶

Nepoznato je kad se fra Bernardin vratio na Humac, ali vjerojatno već u siječnju ili veljači 1944. Čini se da je na promjenama u svibnju 1944. očekivao da bi ga provincijal premjestio na koju župu, gdje bi još mogao dati ruke, ali ga je provincijal odlučio ostaviti u samostanu na Humcu. To mu je u dopisu od 27. svibnja 1944. obrazložio popunjenošću župa i nedostatkom prostora, pogotovo na Čitluku, na koji je izgleda fra Bernardin tražio da se premjesti. Ujedno ga je molio da održi

133 Usp. provincijalov dopis od 13. siječnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 48).

134 Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 286.

135 Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 48.

136 Arhiv Provincije: SP, sv. 142, ff. 48-50.

duhovne vježbe sestrama milosrdnicama u Ljubuškomu.¹³⁷ Na Humcu je bio i sredinom srpnja 1944. Spominje ga fra Dobroslav Šimović kao mogućega voditelja duhovnih vježbi časnim sestrama - valjda franjevkama.¹³⁸

No, uskoro je, početkom kolovoza 1944., samostan na Humcu bio bombardiran. Stoga su se stariji fratri opet morali seliti na druga mjesta. Veljački župnik fra Julijan Kožul javio je provincijalu 14. kolovoza 1944. da u Veljacima imaju stalno stanovanje: on, fra Ante Jelavić, fra Paško Martinac, fra Makso Jurčić, fra Krešo Jukić i privremeno Bernardin Smoljan.¹³⁹ No, uskoro se fra Bernardin preselio u Čitluk, gdje je ostao možda mjesec dana. Naime, on je 27. rujna 1944. molio provincijala da se zbog dolaska klerika na Čitluk preseli u Krehin Gradac, to jest u Blizance (danas župa Gradina), što mu je provincijal odmah dozvolio. Župnik je bio fra Branko Šušak, nekoć fra Bernardinov kapelan u Čitluku.¹⁴⁰ Tu je svakako bio do studenoga 1944. Odatle je naime 11. listopada 1944. molio provincijala da bi ga za ispovijedanje sestara na Humcu zamjenjivao fra Serafin Dodig, a za vjeronauk u njihovoj školi fra Marinko Jelić. On je dotada išao jednom tjedno u Ljubuški, ali sestre žele opet otvoriti školu, pa im treba stalni vjeroučitelj. Njihovu je zgradu također zauzela njemačka vojska, ali bi ipak otvorile barem koji razred. Provincijal mu je odgovorio da je biskup delegirao fra Serafina za obadvije službe. Izvješćuje ga usput o bogoslovima i njihovim potrebama na Čitluku. U dopisu ga naziva "izgnanikom".¹⁴¹

Posljednji dokument, u kojem se u Arhivu Provincije spominje fra Bernardin, je dopis fra Serafina Vištice, župnika u Međugorju, od 28. studenog 1944. Piše o bogoslovima i profesorima u Čitluku, te usput napominje da su se fra Bernardin Smoljan i fra Ante Jelavić vratili na Humac, po provincijalovoj odredbi. Partizani su već zauzeli Međugorje, te 30. listopada 1944. nehotično ubili starca fra Križana Galića koji je privremeno boravio u župnom stanu u Međugorju, ali se župnik fra Serafin vratio u župu, te javlja: "Na teritoriju župe nesmetano vršim svoje svećeničke dužnosti: u pogledu ispovijedi, opremanja bolesnika i govorenja pučkih misa."¹⁴²

Koliko je fra Bernardin boravio na Humcu i kad se preselio u Mostar ostaje nepoznato. Svakako, nekoliko je mjeseci boravio u Brotnju i na Humcu, koji su bili pod partizanskom vlašću. Sigurno je samo da je 14. veljače 1945. bio je u mostarskom samostanu, gdje su ga zatekli partizani po osvojenju Mostara, te uskoro, skupa sa šestoricom subrača, među kojima je bio i provincijal dr. fra Leo Petrović, povelili sa

137 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 51.

138 Arhiv Provincije: SP, sv. 148, f. 27.

139 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 452.

140 Arhiv Provincije: SP, sv. 144, f. 417.

141 Arhiv Provincije: SP, sv. 144, ff. 502-503.

142 Arhiv Provincije: SP, sv. 144, f. 561.

sobom, ubili i bacili u hladnu Neretvu. Ubijen je u 61. god. života, 44. god. redovništva i 37. god. svećeništva. Ne zna se gdje mu počivaju kosti.¹⁴³

Prema predaji fra Bernardin je sa subraćom ubijen na Čekrku, na južnom izlazu iz Mostara. Čekrk je zapravo zaselak sela Rodoč - dakle njegova rodnog sela. Samo je zaselak u kojem se rodio i preživio djetinjstvo, Ulog, na posve suprotnom dijelu sela, u podnožju prijevoja Varde. Tako je fra Bernardin smrt našao u valovima hladne Neretve samo koji kilometar od mjesta gdje je započeo živjeti. Ivan Lavrić, tada dječak, svjedočio je da su brojne žene, među kojima je bio i on, gledale kako partizani provode fratre kroz Donju mahalalu i kako ih zlostavljaju. Njemu je pak kasnije više puta pripovijedao Pavo Kujundžić da je gledao kako fratrima najprije skidaju habite, potom ih ubijaju, jednoga po jednoga, nakon čega su za svakoga pojedinačno svezali kamen i bacili ga u nabujalu i hladnu Neretvu. Dok su ih ubijali, fratri su molili.¹⁴⁴

Fra Bernardin je svakako bio ugledan član zajednice hercegovačkih franjevaca i Crkve u Hercegovini. O njemu je zapisao dr. fra Častimir Majić, koji ga je osobno dobro poznao:

Ovaj ugledni svećenik Hercegovačke franjevačke provincije bio je blistav, okretan i u svim akcijama odlučan. Savjesno je vršio važne službe u Provinciji. Bio je gimnazijski nastavnik, tajnik Provincije, gvardijan i župnik. U duševnim emocijama sebe je svladavao i u odnosu s drugima u sebi ih je zatomljavao. U njemu se jasno očitovao svećenički ponos i živa narodna svijest matoševskih vatrenih osjećaja. Sumorno je ponirao u svoju produhovljenu nutrinu i nadahnutim pristupima oplemenjivao druge.¹⁴⁵

Ovdje ne namjeravam donositi detalje o smrti sedmorice franjevaca u Mostaru 14. veljače 1945., jer je to opširno obrađeno na drugim mjestima,¹⁴⁶ nego samo donosim kratki opis smrti koji je objavio don Anto Baković, a potom ću donijeti podatke o fra Bernardinovu ponašanju u vrijeme rata, kao i optužbama na njegov račun od strane partizansko-komunističke propagande.

Don Anto Baković u svojoj voluminoznoj monografiji o pobijenim svećenicima u Drugom svjetskom ratu i poraču ovako opisuje fra Bernardinovu smrt (u nekim detaljima opis je netočan ili neprecizan, ali je u svojoj biti istinit):

143 A. NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici*, str. 195-196; A. MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, str. 50-51; A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, str. 590; Č. MAJIĆ, *U nebo zagledani*, str. 215-217.

144 Arhiv Vicepostulature: razgovor vodio vicepostulator fra Miljenko Stojić 18. veljače 2014. Opširnije o tome vidi ovdje, str. 767-770.

145 Č. MAJIĆ, "Sjećanja na legendarnoga hercegovačkog franjevca," *Naša ognjišta*, br. 1-2/2013., str. 21.

146 Vidi ovdje, str. 122-123, 767-770, 820-831.

Dana 14. veljače 1945. partizani su provalili u Mostar, a jedna grupa partizanskih oficira na čelu s Branom Popadićem i stanovitim Sašom provalila je u samostan. Popisali su fratre koje su ondje zatekli i otišli na neko jednosatno savjetovanje, vjerojatno kako bi provjerili koji su od tih fratara na listi za strijeljanje. Za svaki grad i svako selo u koje su došli partizani su sastavljali crne liste za strijeljanje. Bez suda su osuđivali na smrt, a samo je jedan mali beznačajni dio građana išao na sud. Tako su partizani pobili sve viđenije, ali i sasvim obične Hrvate. Svi su oni ubijeni bez suda.

Tako se i taj Popadić vratio i izveo provincijala dr. fra Lea Petrovića, zatim gvardijana fra Grgu Vasilja, fra Jozu Bencuna, fra Kažimira Bebeka, fra Rafu Prusinu, fra Nenada Pehara i našeg fra Brnu Smoljana, koji je bio gvardijan franjevačkog samostana na Humcu, ali u mirovini. Kada su ih odvojili, izveli su ih iz samostana, naredili da se svežu žicom i onda ih odveli na mjesto koga Mostarci zovu Čekrk. Tu su ih na bezobziran način ubili i bacili u Neretvu.¹⁴⁷

Fra Bernardin o početku rata i o stanju u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Držim da je veoma važno donijeti fra Bernardinov zapis o početku Drugoga svjetskog rata. On je bio župnik u župi Čitluk, a zapis se nalazi u kronici te župe Čitluk.¹⁴⁸ Najprije hladno, bez emocija i pristranosti, opisuje opće ratne prilike u Europi, osobito njemačka osvajanja okolnih zemalja. Nakon toga opisuje osnutak Nezavisne Države Hrvatske, o čemu govori s uzvišenim osjećajem ispunjenja hrvatskoga sna o slobodi i samostalnosti:

Svi smo mi kao i naši oci kroz stoljeća žudili za slobodnom Hrvatskom. Za taj su cilj Hrvati mnogo propatili i krvi proljeli, ali od 1102. nije se Hrvatska mogla sasvim otresti ovisnosti od susjednih država i vladara niti je mogla postići svoju nezavisnost. Zadnjih smo godina predosjećali, da bi nam moglo granuti sunce ali nismo mogli znati, da je naša sloboda već pred vratima i da ćemo tako brzo vidjeti ostvaren naš vjekovni san i to još dok traje ovaj strahoviti sukob među velikim silama. Ne možemo da ne vidimo usku povezanost među dobivenom slobodom i proslavom svete godine. Baš u dane, kada se Hrvati zahvaljuju Bogu na primljenom daru vjere i kada prose od Boga zaštitu i za buduće, Božja Providnost uredila je tako svjetske događaje, da nam ispuni i ono za što smo sami držali da je još daleko. Nakon punih 840 godina dobismo opet ono što smo davno imali: slobodnu i nezavisnu domovinu Hrvatsku.¹⁴⁹

147 Anto BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*. 1: *Svećenici-mučenici Crkve u Hrvata*, Zagreb, 2007., str. 590.

148 Tekst preuzet iz: R. JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku*, str. 356.

149 Crkveni ljetopis za župu u Čitluku, sv. I (1918.-1987.), str. 36-37.

Potom naširoko opisuje teško stanje hrvatskoga naroda u Kraljevini SHS (Jugoslaviji), te govori o nastanku ustaškoga pokreta, o propasti Kraljevine Jugoslavije i nastanku nove, hrvatske, države.

Zalepršaše trobojke po svim gradovima i selima, zabrujiše zvona, odjeknuše pjesme, a suze radosnice orosiše lica. (...). Bog dao te naša slobodna domovina potpuno izvršila onu zadaću, koju joj je namjenula Providnost na ovoj našoj točki nove Europe, koja se rađa!¹⁵⁰

Sigurno je da fra Bernardin nije mogao ni naslutiti kako će kratko trajati vijek te nove države, te kako će krvavo završiti njezina propast: s nestankom hrvatske države nestat će i njegova života, kao i bezbrojnih drugih, što franjevaca njegove provincije, što hrvatskih civila i razoružanih vojnika.

Nadalje, fra Bernardin opisuje stanje u Mostaru i okolici u prvim danima, od 6. do 16. travnja 1941., koji su mu ostali "u uspomeni kao dani strahovanja i tjeskobe". Jata njemačkih i talijanskih vojnih zrakoplova letjela su prema Mostaru, koji su teško bombardirali. Obrana je bila skoro nikakva. Oštećena je franjevačka crkva i samostan. Jedan je jugoslavenski zrakoplov poletio iz Mostara, te nekoliko hitaca ispalio iznad rezidencije u Čitluku, a potom u Ljubuškom ubio 4 čovjeka, a ranio 16 osoba. Brotnjo se napunilo izbjeglicama iz Mostara i neposredne okolice, u koji su nahrupile četničke bande. Ljudi su pobjegli kako bi spasili goli život. Seljaci su se pod vodstvom ustaša organizirali kako bi obranili svoja sela od četničkoga prodora i pokolja. Borbe su prestale tek s dolaskom njemačke i talijanske vojske. U okolici Mostara četnici su spalili oko 100 hrvatskih kuća, a brojne su zlostavljali, među njima i neke svećenike. Nakon deset dana ljudi su se počeli vraćati svojim kućama i poslovima. Već je sredinom lipnja 1941. godine fra Bernardin premješten za gvardijana na Humac, a na njegovo je mjesto došao fra Augustin Matić, dotada gvardijan na Humcu.¹⁵¹

O fra Bernardinovim stavovima vezano za osnutak nove države može se ponešto saznati i iz njegovih dopisa fra Dominiku Mandić, generalnom defnitoru i ekonomu Franjevačkog reda u Rimu. Tako u dopisu 22. lipnja 1941. izražava svoj zdravi patriotizam:

Inače ovdje kod nas priličito raspoloženje i oduševljenje. Jedina briga i za seljaka i za građanina jest prehrana. Nu državne vlasti rade sve što mogu da se kriza pređe. Nadamo se da će se stvari u svijetu dobro razvijati te da naša domovina i narod ne će biti iskušavan novim neprilikama. Veliko povjerenje vlada kod naroda radi kršćanskoga duha, koji prožimlje i Poglavnika i okolicu. Bog dragi dao te se naše nade potpuno ispunile!¹⁵²

150 Crkveni ljetopis za župu u Čitluku, sv. I (1918.-1987.), str. 37-41.

151 Crkveni ljetopis za župu u Čitluku, sv. I (1918.-1987.), str. 41-42.

152 Arhiv Provincije: Ostavština fra Dominika Mandića, sv. 1, god. 1941., f. 135.

U pismu od 5. srpnja 1941. piše o dojmu mladih na Mandićevo pismo koje im je pročitao fra Pavo Dragičević. Neki su bili nezadovoljni jednim pasusom u kojem Mandić piše "o istrčavanju mladih". Nisu bili sretni zbog toga, te su se čuli povici, da Mandić uvijek ostaje Jugoslaven, koji još uvijek sumnja u hrvatsku državu. Fra Bernardin nastavlja:

Slušao sam i bilo mi je žao. Moguće Vam je poznato da je 99% braće zagrijano patriotizmom i da ne postoji ni trunka sumnje u trajnost [nove države]. Usprkos početnih nedostataka stanje i dobit je za njih idealno i puni su nade. Ako bi se moglo govoriti o istrčavanju, to je slučaj kod opozicije, ako se tako može nazvati. Pred tri dana malo da nije izgubio glavu fra Martin [Sopta] u samome Mostaru, ne vodeći računa o postojećim zakonima i vladajućim prilikama. Svaka usmeno ili pismeno izražena misao o nestalnosti postojećega ili vjera u preokret spada kao predmet pred prijeki sud...¹⁵³

Fra Bernardin ovim izražava samo zdravu želju za opstojnošću države hrvatskoga naroda, navodeći da ni on ni hercegovački franjevci nisu ni na koji način odobravali zločine niti je bilo tko na bilo koji način sudjelovao u tome.

No, stanje se nije razvijalo onako kako su željeli oni koji su smatrali da Hrvati imaju pravo na svoju državu. Dvije godine nakon naprijed navedenih dopisa fra Bernardin je jasno pisao da je ustaška vlast nesposobna i da vodi državu i narod u propast:

Prečasn! I nas ovamo najviše zabrinjava ono što i Vas. Prilike se razvijaju prilično nepovoljno. Ustaški pokret, po svemu što se do sada vidi, nije u stanju držati situaciju u svojim rukama. Nešto su već otprije uzeli u svoje ruke Nijemci i Talijani, a u vojničkom pogledu u zadnje vrijeme u glavnom imaju riječ jedino Nijemci. Uslijed toga dolazi na terenu do dvostrukih, a na nekim mjestima i do trostrukih akcija, koje međusobno ne koordiniraju. U Dalmaciji i u Hercegovini Talijani surađuju sa četnicima, koji su naoružani i koje upotrebljavaju kao svoju avangardu kod napadanja i pljačkanja hrvatskih sela. U Bosni Nijemci na mnogim mjestima imaju pakt sa četnicima i to naročito u onim krajevima, u kojima hrvatska vlast takorekuć i ne postoji. U Hrvatskoj, naročito u Zagorju i Slavoniji plamti partizanski pokret, koji se sada uglavnom izživljava, u pljački i u napadajima na mirna hrvatska sela, na vlastelinstva, a tu i tamo u rušenju željezničkih objekata i čitavih vlakova. Partizanski pokret se je razdrobio, te akcije koje vode većinom su lokalnog značaja, te imaju karakter pljačkaških bandi. U Slavoniji, koliko se čuje pokret je organizovan, ima svoje vodstvo, te je mnogo ozbiljniji, nego što se je ispočetka držalo.

Među partizanima vodeći su sloj komunisti iz Srbije, a glavnu snagu daju tom pokretu domaći Srbi, koji su pobjegli pred ustašama. Od Hrvata unutra

153 Arhiv Provincije: Ostavština fra Dominika Mandića, sv. 1, god. 1941., f. 141. O fra Martinovu ispadu protiv vladajućih struktura vidi ovdje u njegovu životopisu, str. 1009-1011.

su pojedinci iz raznih sela, avanturisti, ili koji su pobjegli da ne idu u vojsku. U hrvatskom Primorju i u Dalmaciji još i oni koji su pobjegli ispred zuluma Talijana. (...).

Srbi i sa Nijemcima i s Talijanima dobro prolaze. Prema nama drže stav pun mržnje i neprijateljstva i smatraju da svi Hrvati kolektivno odgovaraju za zločine pojedinaca. Pri tom ne vode računa, da su i oni nanijeli toliko zla, da nemaju prava nikom prigovarati, a kamo li tražiti neku kolektivnu odgovornost. Inače se i njihovo političko gledanje kreće između Draže i partizana. Čovjeka, koji bi ih razumno poveo nemaju ne samo kod nas, nego ni u Srbiji, pa u tom pogledu kod njih vlada jedno duhovno rastrojstvo. Najveća opasnost prijeti od toga, da u danom momentu možda jedan avanturista, naročito oficir, ne učini kakvu glupost, jer u ovakvim momentima mogao bi ipak sve Srbe oko sebe okupiti, što bi predstavljalo veliku opasnost za nas Hrvate, jer bi s jedne strane oni naoružani, a Hrvati potpuno nenaoružani oni imali veliku prednost, dok bi s druge strane današnje okupacione snage prije prišle ovakom naoružanom skupu, nego li jednoj razbijenoj i neorganizovanoj masi.

U ovom pravcu ozbiljni ljudi vide za nas opasnost, a koliko vidim i Vi ste to sa izvana dobro uočili. Jezgra, seljak, se drži veoma dobro, te je i danas još uvijek uz HSS i dr. Mačka, ali uslijed njegovog potpunog odjeljenja u Kupincu, kamo ne može niko pristupiti, mnogo je otešćan rad.

Ustaše mnogo više paze i danas na HSS nego na partizane, a partizani otvoreno u svojim letacima i brošurama napadaju dr. Mačka i HSS i smatraju ove pogibeljnijima nego li ustaše, jer vide da nemaju u narodu nikoga, pa im nijesu ni ozbiljan protivnik.

Uviđajući ovo stanje mnogi su naši prominentni ljudi - makar i ne bili političari - savjetovali poglavniku da dođe u kontakt sa predstavnicima HSS, jer po njihovu mišljenju prilike idu hrđavim putem, pošto bi jedino još HSS mogla zadržati naš svijet. Iz toga razloga ovih je dana bio pozvan na razgovore g. Košutić, ali prema njegovoj izjavi, nema nikakvih konkretnih rezultata, jer se precjenjuje snaga ustaškoga pokreta i ne vidi se pravo stanje stvari, makar iz ustaških redova mnogi već zvone na uzbunu. Moje je mišljenje da od ovoga neće biti ništa, a kako će se stvari dalje razvijati javiću Vam prvom prilikom.¹⁵⁴

Iz svega naprijed rečenoga ne može se vidjeti ama baš ništa zbog čega bi fra Bernardin zaslužio smrt. On je samo bio zdravi rodoljub zabrinut za sudbinu svoje države i svoga naroda, bez trunke mržnje prema drugim narodima.

Slijedi i nekoliko bilješki iz kronike samostana Humac, u kojem je upravo u prve dvije godina rata gvardijan i župnik bio fra Bernardin.

154 Arhiv Provincije: Ostavština fra Dominika Mandića, sv. 2, god. 1943., ff. 97-98.

10. IV. (1942.) proslavljena je svetčano godišnjica N. D. Hrvatske. Narod je u velikom broju došao pod zastavama u crkvu, gdje je održana svečana sv. misa. Propovijed je održao gvardian o. B. Smoljan. Poslije mise održano je zborovanje u Ljubuškom, a navečer zabava ustaške mladeži. (...).

13. VI. Proslavljen je svetčano blagdan sv. Ante i Poglavnikov imendan. Svetčanu misu držao je O. dr. R. Šilić. (...).

28. VIII. Prošli su na večer pokraj Humca naoružani četnici prema Vrgorcu. Voze ih Talijani u svojim kamionima. (...).

24. XII. Strieljali su Talijani u Ljubuškom jednog mladića iz Proboja, jer su kod njega našli samokres.

16. III. (1943.) zauzela je vojska sjemenište, a bogoslovi su se smjestili u samostan. (...).

23. V. došla je na Humac hrvatska legija sa svojim dušobrižnikom o. Č. Hermanom, franjevcem iz hrvatske provincije. Vojska je zaposjela sjemenište. (...).

25. VI. Ponovo dolazi vojska i zaposjeda sjemenište, kamo su bogoslovi tek nedavno bili preselili. (...).

19. VII. došao je novi gvardijan o. dr. Marijan Zubac.

24. VII. odobrila je vojska našu molbu, da nam njezini konji uzoru zemlju.

29. VII. bivši gvardian o. B. Smoljan otišao je na liečenje u Zagreb. (...).

14. XI. Vojska je zaposjela i novo krilo samostana. (...).

Noviciat se drži na 3. spratu samostana, jer je već od 5. studenog 1943. vojničтво zauzelo noviciatske prostorije. (...).¹⁵⁵

Naknadne optužbe

Sigurno je da fra Bernardin i ostala šestorica subračé nisu imali nikakvo suđenje kad su ih 14. veljače 1945. partizani odveli iz mostarskoga samostana i uskoro usmrtili. No, zato je njihov propagandni aparat radio punom parom. Partizanske su novine bile pune grubih i potpuno lažnih napada na svećenstvo nastojeći tako opravdati nečuvene zločine nad nevinim ljudima. Iste su lažne optužbe kasnije potpisivali i partizanski “znanstvenici”, pa ćemo tako pokoju riječ o “krivnji” fra Bernardina Smoljana pronaći i kod Viktora Novaka, u njegovoj voluminoznoj knjizi *Magnum crimen*, prepunoj laži i mržnje na Crkvu i svećenstvo. Pozivajući se na *Slobodnu Dalmaciju* piše o fra Bernardinu ovako (dakako, ni jednom riječju ne navodeći da su partizani okrutno ubili i bacili u Neretvu njega i još šestoricu subračé):

155 “Iz Provincije: Humac,” *Hercegovina franciscana*, god. VI, Mostar, 1944., str. 43-45.

Fra Bruno (*sic!*) Smoljan u Ljubuškom bio je gvardijan samostana sv. Ante na Humcu, gdje je svojim žarkim ustaškim akcijama bio uvijek u prvim redovima “spreman za poglavnika i dom”. I on je bio uvjerenja, da je Bog s ustašama i poglavnikom. To je on rekao i u propovijedi, na dan komemoracije smrti Stjepana Radića, kad je napao u crkvi bivšu Jugoslaviju i Beograd, koji “nije mogao pokolebati čvrste redove hrvatskoga naroda, koji je vodio borbu tajno i javno za naše oslobođenje...” Pri kraju svoje propovijedi fra Bruno (*sic!*) Smoljan je podvukao, da su se sastali u Božjem hramu, da se zahvale junacima palim za NDH, i za trajnu njenu budućnost. “Bog je s nama i s našim dičnim Poglavnikom.”¹⁵⁶

U bilješci Novak dodaje: “Još o zločinima ustaških bandita u fratarskim mantijama. ‘Slobodna Dalmacija’. 4. III. 1945.”

Iz svega što je prije navedeno o fra Bernardinu jasno je da on nipošto nije bio oduševljen ustaškim pokretom i poglavnikom, ali jest bio za slobodnu hrvatsku državu. Nije imao nikakve veze sa “žarkim ustaškim akcijama” niti je bio uvjeren “da je Bog s ustašama i poglavnikom”, što se savršeno dobro vidi iz njegovog dopisa Mandiću iz sredine 1943. godine. Novak, dakako, ne navodi koje je godine bila proslava o kojoj piše, niti odakle podatci *Slobodnoj Dalmaciji* o tome. To što je molio za pale “junake” nije nikakav *crimen*, kao ni za budućnost slobodne i samostalne hrvatske države.

O ponašanju fra B. Smoljana u ratu odgovorio je fra Tugomir Soldo, hercegovački franjevac, u opširnom dopisu upućenom dr. Krunoslavu Draganoviću krajem 1951. godine, u kojem detaljno progovara o držanju katoličkih svećenika u Hercegovini u vrijeme rata; taj je dopis nastao kao svojevrsan odgovor na bezbrojne laži koje je V. Novak u *Magnum crimen* napisao o hercegovačkim svećenima. Evo što Soldo piše o fra Bernardinu:

Fra Brno Smoljan iskreno se je radovao osnutku NDH, ali se stvarno ni u što nije miješao, osim što je intervenirao za ono nekoliko Srba u Ljubuškom, kada su ih ustaše zatvorile i što je protestirao protiv dovođenja Srba iz istočne Hercegovine i njihova ubijanja u blizini Ljubuškoga i bacanja u jamu. Ustaše su to radile u noći, a fratri na Humcu doznali su to sutradan. I ja sam bio na Humcu, kada je Smoljan otišao u Ljubuški i protestirao. Znam dobro, da je u samostanu zbog toga nastalo pravo zaprepaštenje, sablazan, bol i ogorčenost na ustaše. Fra Brno je bio ostao 4 mjeseca pod partizanima i partizani mu nisu ništa spočitavali. Ubili su ga u Mostaru, kada se je na koncu povukao, jer su tada ubijali sve redom. Fra Brno je bio iskreno odan NDH, ali stvarno nije vjerovao da će se moći održati.¹⁵⁷

156 V. NOVAK, *Magnum crimen*, str. 680.

157 Tugomir SOLDI, “Držanje katoličkog svećenstva u Hercegovini za vrijeme Drugoga svjetskog rata,” *Hercegovina franciscana*, br. 7, Mostar, 2011., str. 410.

Nadalje se Soldo čudi koliko je V. Novak bio neupućen u prilike u Hercegovini pa neke franjevce spominje kao pristaše ustaškog pokreta, a propušta spomenuti one koji su bili uistinu bliski pokretu:

Čudo je, da je toliko Novak neupućen u hercegovačke prilike, pa mnoge od ovih uopće ne spominje, a spominje Smoljana, Zubca, Lončara, Kožula, Martinca, Škrobu, Višticu, Jelčića i druge, koji ustaškoga luka nikada nisu jeli, niti su tim lukom mirisali. Ne velim, da su ovi, koji su na svoj način “ustašovali”, bilo kakvo zlo učinili. Naprotiv, nitko od njih nije nikakva zla učinio i svi su odreda žestoko osuđivali ustaška zlodjela, ali ipak ovi su bili oni, koji su prije i kasnije za NDH bili vjerniji Poglavniku i NDH. Čudim se samo, kako Novak može donositi kao ustaška imena: Ćirila Ivankovića, Jenka Vasilja, Trpimira Muse, Jelčića, Smoljana, Kreše Pandžića, Martinca, Kožula, Zubca, Lončara, Sopte, Škrobe, Vištice i drugih, koji ništa nisu imali sa ustašlukom, a propustiti imena onih, koji su bili barem blizu ustaštvu i branili ga na neki način u načelu, i ako su osuđivali ustaška zlodjela i gluposti.¹⁵⁸

No, u svemu tome ključan je sljedeći Soldin zaključak:

Ne smatram ni grijehom ni zločinom, nego dobrim djelom, što su i fratri i svijet priželjkivali slobodnu Hrvatsku i što su je radosno pozdravili, kada je bila ostvarena. I istini za volju mora se priznati, da ju je pozdravio i sav svijet i svi svećenici bez iznimke. Ali kod starijih i ozbiljnijih svećenika bilo je malo bojazni, hoćemo li se moći održati i hoće li Bog to djelo blagosoviti, kada dolazi uz pomoć bezbožnoga Hitlera. Propagandu za NDH nije trebalo praviti u Hercegovini. Svijet i svećenici nosili su je uvijek u srcu. No, to još ne znači da nije bilo propagande. Da će Pavelić ostvariti Slobodnu Hrvatsku to su među svijetom najvećma širili studenti i pokoji ustaša po selima. Nije ih bilo mnogo organiziranih, ali pokoji je bio skoro u svakom mjestu i selu. I svijet je pjevao u dvostih[ov]ima “gange” na sav glas svugdje u Hercegovini o Paveliću i ustašama. Ali ne može se reći, da nije svećenstvo u Hercegovini podržavalo među svijetom duh otpornosti prema srpstvu i jugoslavenstvu i misao slobodne i samostalne Hrvatske, ali isto tako ne može se ni tvrditi, da je silazilo na teren dnevne politike i obične nezdrave propagande, osim u iznimnim slučajevima.¹⁵⁹

Dr. fra Robert Jolić

158 *Isto*, str. 415.

159 *Isto*, str. 413-414.

KRVLJU OPEČAĆENI ZA NEBO

Životopisi šezdeset šestorice hercegovačkih franjevaca
ubijenih u Drugom svjetskom ratu i poraću

Priredio:
dr. fra Robert Jolić

Mostar, 2025.